

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

Časopis
Jazykovědného sdružení České republiky

roč. LVI – 2019

č. 3 a 4

http://jazykovednesdruzeni.cz/jaz_akt16.htm

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

ročník LVI (2019), číslo 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky
s finanční podporou Akademie věd ČR.

<http://www.jazykovednesdruzeni.cz>

Redakční rada: Michaela Lišková (hlavní redaktorka)
Soňa Schneiderová (výkonná redaktorka)
Tomáš Duběda, Jana Hoffmannová, Pavla Chejnová,
Jan Kořenský, Diana Svobodová, Martin Šemelík,
Silvie Válková

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru MS Word, na e-mailovou adresu sona.schneiderova@pedf.cuni.cz.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha,
č. j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

Časopis je zapsán v evidenci periodického tisku pod číslem MK ČR E 21347.

OBSAH

Odborné články

- Alena Macurová – Radka Nováková – Nad'a Hynková Dingová: *Čeští neslyšící v internetových diskusích o kochleárním implantátu: „my“ a „oni“* 64
- Magdaléna Lapúniková: *Komunikační funkce citoslovce ve francouzštině a češtině: Malý princ ve dvou českých překladech* 74
- Lucie Jílková: *Toponyma v dopravním rozhlasovém zpravodajství* 88

Drobnosti

- Michaela Lišková: *Rubrika Slovo v Magazínu Pátek Lidových novin v roce 2018 a 2019* 101

Nové publikace

- Barbora Procházková: *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky II. Metafora, stereotypy a kulturní rozrůzněnost jazyků jako obrazů světa* 104
- Věra Kloudová: *Syntax mluvené češtiny* 109
- Soňa Schneiderová: *Jazyk a dialog: výběr z textů* 114

Kronika

- Zuzana Laubeová: *Tři korpusové konference v roce 2019* 119

Čeští neslyšící v internetových diskusích o kochleárním implantátu: „my“ a „oni“¹

Alena Macurová – Radka Nováková – Nad'a Hynková Dingová

Ústav jazyků a komunikace neslyšících

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

alena.macurova@ff.cuni.cz, radka.novakova@ff.cuni.cz,

nada.dingova@ff.cuni.cz

Abstract: Thanks to technological advances, now facilitating communication also through language produced by bodily action and its visual perception, the Czech Deaf use their sign language along with written Czech in electronic communication. Their internet discussions on cochlear implants deserve attention regarding the function and form of such contributions; because of the topic discussed, there is a distinctive boundary constituted between *We* (the deaf community) and *They* (the hearing majority). Both in intercultural communication (addressed to the hearing) and intracultural communication (within the community) there emerge cultural values bound to the Czech Deaf community, among which their own negative attitude towards the practice of cochlear implantation clearly stands out.

Key words: the Czech Deaf community, internet discussion, cochlear implant, cochlear implantation, sign language, electronic communication, intercultural communication, intracultural communication, Facebook

1. Jazyky neslyšících Čechů v komunikaci

I v elektronické komunikaci, jednom z typů komunikace na dálku, má neslyšící Čech² k dispozici dva jazyky: jednak psanou češtinu (jazyk pro tento

¹ Článek je upravenou verzí kolektivního vystoupení na semináři Jazykovědného sdružení s názvem Soukromá písemná komunikace, jenž se konal dne 22. 11. 2018 v Praze. Text tak navazuje na blok čtyř příspěvků z tohoto semináře, které byly publikovány v předchozím čísle Jazykovědných aktualit (pozn. red.).

² Výraz „neslyšící“ se v rámci jazykového a kulturního přístupu k hluchotě (souhrnně např. Ladd, 2003) spojuje s označením osoby identifikované příslušností k (menšinové) komunitě neslyšících, k jejímu jazyku, její kultuře a jejím hodnotám, chování, tradicím (Padden, 1989): podstatný je přitom sdílený jazyk (znakový jazyk) a způsoby komunikace s většinovou společností, společná zkušenost (např. z oblasti vzdělávání neslyšících – třeba pokud jde o ne/nabývání kompetencí ve většinovém jazyce srovnatelnými s kompetencemi slyšících vrstevníků), sdílené hodnoty, názory, postoje (např. postoje ke kochleárním implantacím jako faktoru ohrožujícímu existenci kultury neslyšících). Taková „mnohorozměrnost“ jazykového a kulturního vymezení pojmu/termínu „neslyšící“ se promítá (srov. Woodward, 1972) do pojmů/termínů „deaf“ (s akcentem na audiologické aspekty hluchoty) vs. „Deaf“ (s akcentem na aspekty kulturní) – a nemůže se v přístupu k sledovaným internetovým diskusím neprojevit. Neslyšící Čech je tak zde spojován se svým preferovaným jazykem (českým znakovým jazykem) a/nebo s kompetencemi, jichž ne/dosahuje v psané češtině a/nebo se svým ukotvením v kultuře neslyšících (a negativními postoji ke kochleární implantaci); na

typ komunikace tradičně specializovaný)³, jednak, nověji, díky rozvoji technologií, český znakový jazyk (vizuálně motorický jazyk bez psané podoby). Tyto dva jazyky jsou v komunikaci českých neslyšících, i té elektronické, hojně tematizovány (doklady srov. např. Šebková, 2008)⁴: český znakový jazyk jako jazyk „náš“, „vlastní“, čeština jako jazyk „jejich“, „cizí“. Opozice český znakový jazyk x čeština je jedním, ne nevýznamným, prostředkem formování – na vyšší rovině zobecnění – opozice „my“ (neslyšící) x „oni“ (slyšící): český znakový jazyk funguje v jejím rámci jako důležitý prostředek identifikace neslyšícího člověka s vlastní skupinou (s komunitou neslyšících a její kulturou), jako prostředek stvrzující jeho identitu a svým způsobem i jako výraz pocitu „jistoty bytí“ ve (slyšícím) světě. Není tak překvapivé, že neslyšící preferují, resp. primárně užívají – když je to možné – český znakový jazyk i v komunikaci na dálku. Ne že by se, pokud jde o elektronickou komunikaci (internetové diskuse), čeština vůbec neužívala.

2. Diskuse v češtině

Ne vždy se přitom tato čeština pojí se stejnými záměry, ne vždy se jí přisuzují stejné funkce. Jejich různost je patrná ve dvou česky psaných internetových diskusích věnovaných kochleární implantaci: (1) v diskusi k veřejné stránce iniciativy *Vraťme sluch neslyšícím* (dále VSN) umístěné na crowdfundingové platformě HITHIT⁵ a (2) ve facebookové diskusi k této iniciativě; diskuse se realizovala (stejně jako tematicky shodná diskuse vedená českým znakovým jazykem) v uzavřené internetové skupině na stránce *Zábava pro neslyšící*.⁶ Výše zmíněná opozice „my“ x „oni“ se v těchto diskusích profiluje specificky různým způsobem, jistě i v souvislosti s tím, jak je v nich předjímán adresát diskusních

okraj je přitom třeba dodat, že v českém kontextu se výraz „Neslyšící“ (kopírující „postojovým“ velkým „N“ anglické „D“ v „Deaf“) neužívá úplně pravidelně (srov. Macurová – Zbořilová etc., 2018).

³ Psaná čeština českých neslyšících je shromažďována v korpusu DEAF zpracovávaném K. Richterovou (o něm srov. podrobněji Richterová, 2011); ten zahrnuje texty různých komunikačních sfér (běžná každodenní komunikace, učební komunikace, institucionální komunikace, mediální komunikace, odborná komunikace, literární komunikace, texty pro korpus DEAF) a texty různých žánrů, mj. také žánru internetových diskusí.

⁴ Tam srov. četné výroky typu *Neslyšící patří ZJ a kultura, a budete MLC a tecka. Ja respektuju Slyšící patří CJ a kultura.* aj. České texty psané českými neslyšícími jsou zde i níže citovány v autentické podobě; vyznačeny jsou kurzívou.

⁵ Iniciativa vznikla v r. 2018 s cílem „poskytnout objektivní informace o kochleárních implantátech“, srov. na <https://www.hithit.com/cs/project/4848/vratme-sluch-neslysicim> úvodní informaci k projektu: „Cochlearth mění životy neslyšících. Pomáhá jim zařadit se do většinové slyšící společnosti a žít plnohodnotný život obohacený o nové zvuky. Poďte s námi vrátit sluch neslyšícím.“

⁶ Srov. <http://ruce.cz/clanky/1172-internetova-skupina-zabava-pro-neslysici>. Informované souhlasy autorů citovaných diskusních příspěvků (včetně příspěvků do češtiny přeložených z českého znakového jazyka) jsou k dispozici u R. Novákové.

příspěvků a jak je v nich v návaznosti na to konstruován (potenciální) dialog: jednou (stránka iniciativy VSN) diskusní příspěvky navozují dialog převážně interkulturní (neslyšících se slyšícími), jednou (facebook) dialog intrakulturní (neslyšících s neslyšícími, příp. i s těmi z postojově „spřízněných“ slyšících přispěvatelů, jimž administrátoři uzavřenou skupinu zpřístupnili).

Na stránce iniciativy VSN se v česky psaných diskusních příspěvcích v opozici k „my“ neslyšících (... *cesky znakovy jazyk je krasny jazyk a proto jsme hrdi, ze jsme neslyšici...*) tematizují jako „oni“ organizátoři iniciativy – a spojování jsou především s pozitivními postoji ke kochleárnímu implantátu a s cílem hluchotu jeho prostřednictvím „opravit“, např. *Je to velmi smutné, že nevyjadrili přesně dvou rozdíly pozitivní a negativní. Z toho je mi špatně! Nikdy nepřiznají... ubožáci! //⁷ Ne každému to pomůže! Jenže negativní nepodarene nikdy o tom neuvedou. Takové většinové „oni“⁸ se zhusta transformuje do „vy“, do adresáta potenciálního dialogu, např. *Vy nám, Neslyšícím, chcete pomoci? Ale my vaši pomoc nepotřebujeme... // Snazíte nam všem zničit neslyšícímu... //... Chápu, že nemáte zkušenost. Měl bys podívat neslyšící komunitu a zeptat... // Přistě pokud chcete takový projekt, jednejte napřed s komunitou neslyšících // Nechápu, jak Vás mohl takový projekt napadnout.**

Záměrem takto vedeného dialogu je organizátory projektu (a i další čtenáře veřejně přístupné stránky) přesvědčit o vlastních názorech, získat je pro změnu postojů ke kochleárnímu implantátu a také „dirigovat“ (Stich, 1974, s. 75) jejich chování, jednání.⁹

Na existenci iniciativy VSN se těsně váže i česky psaná diskuse na facebooku (stránka *Zábava pro neslyšící*): uvozena je odkazem na stránku iniciativy VSN a výzvou k jejímu komentování: *Smutnéé... 😞 Co názor? 😊 My přece deaf power*

⁷ Znaménko // odděluje texty různých diskutujících.

⁸ Není vyloučeno, že zahrnuje i osoby audiologicky charakterizovatelné jako osoby nedoslýchavé, ohluchlé či osoby s kochleárním implantátem (jeho uživatelem je i zakladatel projektu, narozený, jak je na stránce iniciativy uvedeno, jako neslyšící, srov. na <https://www.hithit.com/sk/project/4848/vratme-sluch-neslyšicim>).

⁹ Nebylo to neúčinné, v květnu 2018 se zakladatelé iniciativy VSN komunitě neslyšících omluvili: „Zdravíme všechny členy komunity neslyšících. Touto cestou se chceme veřejně omluvit za chybu, kterou jsme udělali. Velmi nešťastně jsme zvolili název projektu. Naprosto chápeme Vaši reakci, náš projekt působil jako něco, co napadá Vaši komunitu a chce Vám vzít Váš způsob života. Stalo se to proto, že jsme špatně vysvětlili naše záměry. OMLOUVÁME SE. Cílem projektu rozhodně není narušit Vaši kulturu a komunitu neslyšících. Respektujeme Vaši volbu žít jako Neslyšící a komunikovat znakovým jazykem. Stejně tak jako Vy i my chceme pro všechny neslyšící jen to nejlepší. Pro někoho to znamená, že bude šťastný a spokojený ve světě ticha. Plně to respektujeme. Naopak někdo jiný by rád poznal, jaké to je slyšet, a právě pro ty je náš projekt určen. Prosíme, respektujte i Vy volbu těchto lidí. Tito lidé sami vyjádřili velký zájem o projekt, který by jim poskytl objektivní informace o kochleárních implantátech. Proto náš Cochlearth tvoříme pouze s těmi nejlepšími úmysly. Nemusíte nás podporovat, nemusíte s námi souhlasit. Pouze prosíme o respekt. DĚKUJEME.“ Záměr iniciativy VSN nebyl úspěšný (iniciativa oslovila 13 přispěvatelů, vybráno bylo jedno procento z plánovaných 15 010 €).

👉 👉 👉 😊 *můžete tam HitHit napsat komentáře.* Užítý jazyk (čeština) facebookovou diskusí s diskusí na stránce iniciativy VSN spojuje; obě diskuse spojuje i to, že v opozici k „my“ neslyšících se v obou případech konstituuje slyšící „oni“, z facebooku např. ... *když oni nás zničí komunitu... // ... jsou to oni ubožáci a ne my. // ... plus mi vadi oni snazit uspech a vic a vic podpora KI...* Rozdíly tu ale jsou; za zmínku stojí přinejmenším dva: (1) Na facebooku jsou „oni“ tematizováni jako potenciální protivníci/nepřátelé, nejen pokud jde o názory, resp. o postoje ke kochleárním implantacím, ale i pokud jde o „nepřátelské“ jednání (zvl. o příp. mazání diskusních příspěvků/komentářů neslyšících administrátory veřejné stránky iniciativy VSN), např. ... *oni nase komentare smažou... // Oni je smazali? // ... je to už smazané?* (2) Toto „oni“ se pak na facebooku, v uzavřené skupině intrakulturní komunikace, netransformuje do „vy“ (a není tak veden dialog interkulturní): na facebooku se konstituuje jiné „vy“, „vy“ (lze-li to tak říci) komunitní. K němu jsou pak zacíleny zvl. podněty k promýšlení, tvorbě a podobě diskusních příspěvků/komentářů potenciálně umístitelných na stránce iniciativy VSN, např. *Jste skvělý nápad... // ... můžete tam HitHit napsat komentáře // Prosím vás, nepište tam takové negativní komentáře. Oni budou na nás koukat jako na Svědků Jehovových že jsme horší... stačí tam napsat, že my nejsme ubožáci a že bez KI¹⁰ zvládneme v pohodě // ... je lepší tam napsat slušný komentář... neútočit // ... správně napsané české texty vložit do komentářů a informovat jej slušně o náš pohled...*

Právě na diskusní příspěvky/komentáře (jejich tvorbu, zveřejnění, existenci/neexistenci, odstraňování) k iniciativě VSN se pak zaměřuje i většina individualizovaných (k prostředí facebooku „příslušných“) dialogů mezi „já“ a „ty“, v nichž „já“ není v komunitním „my“ rozpuštěno v takové míře jako v diskusních příspěvcích na stránce iniciativy VSN, např. *Bára HP Iveta Melichar hm. A když kliknes na web hit hitu vidíš komentare? Ja zadne... // Iveta Melichar Bára HP ano, vidim... uplne dole jsou... ale muj tam není 😞. A to jsem psala slusne... ofotim ti je a poslu na messenger. Z individualizovaných dialogů srov. ještě např. ... z vlády tady nectou tak zbytecne marnis se slovy (v reakci na: *Vláda neumis podporovat peníze pro lide.*) // ... ale jdi jen sem psal muj názor a fakta... // ... pokud jim pošleš tak stejně nezmění či neupraví. // Lenko prosim te premyslej, sama víš dobře!!! aj.*

Česky psaná diskuse na facebooku tak primárně funguje jako prostředek utvrzování negativních postojů komunity neslyšících ke kochleárnímu implantátu (a k zakladatelům iniciativy VSN), přitakává sdíleným názorům, vyjadřuje sounáležitost s komunitou, demonstruje její soudržnost a v neposlední řadě (tím se liší od diskuse na stránce iniciativy VSN) „šikuje“ k (verbálnímu) boji: podněcuje ke psaní diskusních příspěvků pro příslušnou stránku.

Psaná čeština, kterou čeští neslyšící užívají ve svých příspěvcích na veřejné stránce iniciativy VSN a ve facebookové uzavřené diskusní skupině, by si

¹⁰ KI je zkratkou pro kochleární implantát, též dále.

samozřejmě zasloužila pozornost, nejen pokud jde o její funkce, ale i pokud jde o její formu. Takto zaměřený popis by měl zodpovědět otázky různého typu (dané mj. různým úhlem pohledu na problém): Liší se psaná čeština českých neslyšících užívaná v elektronické komunikaci od jejich češtiny užívané jinde, v jiných komunikačních sférách? (Tak je tomu u češtiny užívané slyšící populací.)¹¹ Je/není tato čeština nějak modifikovaná se zřetelem k předjímanému adresátovi, tj. je čeština určená primárně adresátovi slyšícímu jiná než ta, která předpokládá adresáta neslyšícího? Jak/čím se liší čeština psaná českými neslyšícími od češtiny „naší“, většinové? A pokud ano¹², lze předpokládat, že „my“ a „oni“ se zde identifikují nejen svými názory a postoji ke kochleárnímu implantátu, ale i podobou „své“ češtiny? Odpovědi na takové a podobné otázky ovšem mohou být formulovány až na základě analýzy dostatečně obsáhlého materiálu shromážděného v korpusu DEAF.

3. Diskuse v českém znakovém jazyce

V českém znakovém jazyce vedená facebooková diskuse k iniciativě VSN – a ke kochleárnímu implantátu jako jednomu podstatnému problému neslyšících komunit – je umístěna stejně jako facebooková diskuse v češtině na stránce *Zábava pro neslyšící* a ani tematicky, ani svou základní funkcí se od ní v podstatě neliší. Specifická je v tom, že produktor českého znakového jazyka, jazyka vnímaného zrakem a produkovaného somatickým chováním, nemůže být (nejen v elektronické komunikaci) ani neviditelný, ani anonymní, o neutralizaci statutu nemluvě.¹³ Neslyšící „my“ je tak zde konstituováno nejen sdílenými názory, resp. artikulovanými postoji,¹⁴ ale také českým znakovým jazykem (pro velkou většinu slyšící populace jazykem „cizím“) a individualitami jeho konkrétních nositelů.

Dost možná i se zřetelem k tomu se v diskusi na facebooku v českém znakovém jazyce komunitní „vy“ (a jeho „tvůrčí potřeby“) ustavuje výrazněji

¹¹ Čeština slyšící populace užívaná v elektronické komunikaci se spojuje mj. (srov. Hoffmannová – Homoláč – Chvalovská – Jílková – Kaderka – Mareš – Mrázková, 2016, zvl. s. 105n.) s posunem k mluvenosti, se spontánností, neformálností, s odklonem od norem spisovného jazyka; k dalším charakteristickým rysům srov. také Jílková, 2017.

¹² V diskusi (neslyšících se slyšícími) na stránce VSN je i při zběžném pohledu takový rozdíl (třeba jen pokud jde o slovník, tvarosloví nebo syntax) dobře patrný, srov. texty psané neslyšícími (např. *Jenze negativni nepodarene nikdy o tom neuvedou. // Ale nedovolíme, že vymaže komentáře na stránky kvůli diskriminace. // ... Stačí nám naše ruce které na něm místo mluvením makáme znakovým prstem!*) a proti tomu texty slyšících přispěvatelů (např. „Neslyšící rodič nikdy neslyšel, neví, co znamená slyšet. Může se pouze domnívat, jaké to asi je. Ovšem patová situace pro neslyšící rodiče je... // Prosím, jmenujte mi lidi, kterým KI nepomohl. Pokud takové lidi jmenujete, tak je třeba prověřit, zda k implantaci přistoupili tak, jak by měli, aby...“).

¹³ K disinhibici srov. Vybíral, 2005, s. 273, s odkazem na Sulera, 2003.

¹⁴ Individualita jejich reálných nositelů je v diskusích v psaném jazyce zhusta skryta za nick.

než na facebooku v češtině. V intrakulturním dialogu vedeném na facebooku je přitom patrné jeho primární zaměření nejen na akt psaní/tvorby diskusních příspěvků pro stránku iniciativy VSN – podávány jsou zde i explicitní návody/instrukce k tomu, jak příspěvky psát. Instrukce se týkají zvl. (1) volby jazyka budoucích příspěvků (češtiny x českého znakového jazyka) a (2) jejich (žádoucích) pragmatických charakteristik. Také tady je přitom záměrem iniciovat vznik příspěvků – a zde navíc ještě i „řídít“ vznik právě takových textů, které budou na adresáty jiné (slyšící) kultury působit žádoucím způsobem, získají je pro názor, který je komunitě neslyšících „vlastní“, přesvědčí je o jeho správnosti (a budou – pokud jde o podobu češtiny v nich užitě – souznít s očekávanými předpokládaných slyšících adresátů). Volba jazyka pro stránku iniciativy VSN je tak se zřetelem k tomu opakovaně tematizována: užití psané češtiny (jazyka pro většinu srozumitelného) se doporučuje těm neslyšícím přispěvatelům, kteří v ní dosahují uspokojivých kompetencí / ob stojí v naplňování jejich (slyšícím čtenářům vlastních) norem; ostatním se doporučuje využít překladu z českého znakového jazyka do češtiny, např. „Pokud jsou mezi vámi neslyšící, kteří neumí tak dobře česky, není problém se obrátit s prosbou na tlumočníky. Ti tuto reakci mohou přeložit z českého znakového jazyka do češtiny a potom ji neslyšící v konečné podobě mohou poslat do diskuze. Pokud umíte dobře česky, můžete reagovat přímo v češtině.“¹⁵

Zvažuje se ovšem (s akcentem na hodnoty, které pro neslyšící český znakový jazyk nese a s vědomím „stavu“ psané češtiny českých neslyšících, popř. i její ne/účinnosti v působení na slyšícího adresáta) i volba „vlastního“ jazyka, českého znakového jazyka, např. „Na hithitu máte možnost k příspěvku vložit komentář. Všimla jsem si, že někteří z vás reagují v češtině. Přimlouvala bych se za to, abyste reagovali v českém znakovém jazyce jako ve vašem preferovaném jazyce. Pokud byste psali v češtině, někteří slyšící čtenáři by se mohli podívat nad vašimi agramatickými větami a tím by celý váš příspěvek ztratil váhu. To je myslím škoda. Pošlete komentář tak, jak je pro vás přirozené, ve svém jazyce, v českém znakovém jazyce, ve kterém se vyjadřujete nejlépe. Je to lepší řešení, než když své myšlenky budete formulovat v nedokonalé češtině, nad kterou se slyšící lidé budou pozastavovat. Budou cítit něco podobného, jako když se s vámi snaží někteří lidé komunikovat a moc znakový jazyk neumí. Taky jejich názory tím pro vás ztrácí na důvěryhodnosti. Taky si o nich myslíte své. Přesně tak oni budou přistupovat k vašim česky psaným komentářům. Takhle když jim pošlete reakci v českém znakovém jazyce, zjistí, že pokud budou chtít rozumět, budou si muset zajistit překlad a samotnou by mě zajímalo, jak potom budou reagovat. Nebo ještě můžete požádat někoho, kdo by vám váš komentář přeložil do dobré češtiny a vy ho pak v podobě titulků vložili do videa.“

¹⁵ Autorkou všech zde uvedených překladů z českého znakového jazyka je N. Hynková Dingová; přeložené texty jsou (kvůli rozlišení od českých textů psaných českými neslyšícími) vyznačeny uvozovkami.

Instrukce v českém znakovém jazyce, které jsou adresované „do komunity“ případným budoucím autorům příspěvků pro stránku iniciativy VSN, se zde (výrazněji než na facebooku v češtině) vztahují také k pragmatickým aspektům (budoucích) diskusních příspěvků; do hry přitom vstupuje mj. také zřetel k normám komunikačním, především k (žádoucím) zdvořilostním strategiím, např. „Velmi důležité ale je, aby váš příspěvek byl napsaný slušně, zahrnoval pozdrav, vaše stanovisko, vyjádření pochybností nad konkrétními formulacemi projektu, můžete formulovat svůj nesouhlas. Ale naléhavě prosím, aby celý příspěvek byl psaný ve vší slušnosti. Neměli byste se v něm vyjadřovat vulgárně, někomu nadávat, používat sprostá slova. Tím byste ničeho nedosáhli. Vaše reakce by měla přispět k otevření diskuze. Když se vám podaří všechno dobře napsat, bude velkou výhodou, že to uvidí všichni, celá veřejnost. Uvědomí si, že je tady komunita neslyšících a jakým způsobem žije.“

Důležitost, kterou v diskusi o kochleární implantaci komunita českých neslyšících připisuje pragmatickým aspektům komunikace, zvl. nastolení a udržení jejího zdvořilého průběhu (viz výše „pozdravit“, „zdvořile“, „slušně“...),¹⁶ je pak patrná i v jiné facebookové diskusi realizované (na stránce *Zábava pro neslyšící*) v českém znakovém jazyce, v diskusi tematicky zaměřené k pozdravům. O ní zde (podrobněji Nováková – Hynková Dingová, 2019) alespoň zmínku – i proto, že na rozdíl od diskuse ke kochleárnímu implantátu poukazuje k tomu, že a jak jsou diskutující (byť se, přinejmenším užitým jazykem, identifikují jako příslušníci komunity českých neslyšících) názorově diferencováni. Také v této diskusi se (různou měrou a různým způsobem, většinou spíše jen nepřímo) obráží střet „my“ a „vy“, střet dvou jazyků, resp. dvou kultur, pro bytí neslyšících ve slyšícím světě příznačný,¹⁷ a to zvláště se zřetelem k odlišnosti zdvořilostních norem slyšícího, nám známého, a neslyšícího světa. V něm – a v jeho jazyce, v českém znakovém jazyce – jsou pro zahájení interakce, resp. navázání kontaktu k dispozici tři pozdravy: AHOJ bez mluvního komponentu¹⁸ (obr. 1), AHOJ s mluvním komponentem (obr. 2) a DOBRÝ DEN (obr. 3).

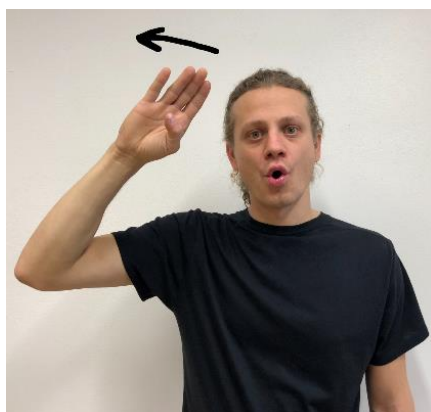
¹⁶ Za zmínku stojí, že popis pragmaticky aktivních prostředků znakových jazyků je v podstatě v začátcích (Baker – van den Bogaerde – Pfau – Schermer, 2016).

¹⁷ K bilingvistu a bikulturalismu neslyšících srov. např. Grosjean, 2010.

¹⁸ Jako mluvní komponent se v české lingvistice znakových jazyků označuje (obvykle) bezhlasá artikulace českého slova nebo jeho části; produkován je simultánně s manuální složkou znaku (s místem artikulace znaku, tvarem ruky/tvary rukou a pohybem).



Obrázek 1



Obrázek 2



Obrázek 3

Jen stručně zde uvedme,¹⁹ že jejich (žádoucí, zdvořilé, slušné) užití je v rozsáhlé diskusi reflektováno různě; jinak těmi diskutujícími, jejichž kompetence v českém znakovém jazyce mohou nasvědčovat tomu, že nejde o jeho uživatele rodilé (ti se přiklánějí, zřejmě pod vlivem české kultury, k českému / z češtiny přeloženému DOBRÝ DEN),²⁰ jinak (s příklonem

¹⁹ Podrobněji Nováková – Dingová, 2019 (rkp.).

²⁰ „Pozdrav AHOJ (bez artikulace) se mi ani trochu nelíbí. Myslím, že by bylo mnohem lepší používat pozdrav DOBRÝ DEN. Můj názor je: Jsem pro pozdrav DOBRÝ DEN a hotovo...“

k pozdravu komunitě nejvíce „vlastnímu“, tj. pozdravu AHOJ bez mluvního komponentu) rodilými uživateli českého znakového jazyka.²¹ Autoři příspěvků tu či onu volbu pozdravu v podstatě poučeně reflektují: připisují ji zvláště faktorům generačním, vlivu komunikační situace (komunikace interkulturní x intrakulturní, neformální x formální),²² i specifice situace tlumočnické.²³ Názory na jazykové chování (na volbu pozdravu), které účastníci této diskuse formulují, jsou ovšem – to zde jen na okraj – mnohdy v protikladu s jejich skutečným jazykovým chováním, s tím, jak v úvodu svých příspěvků zdraví (k tomu srov. Daneš, 1979).

Pro zde sledované internetové diskuse vedené v českém znakovém jazyce platí do značné míry leccos z toho, co bylo výše naznačeno v souvislosti s jedním typem elektronické komunikace českých neslyšících v češtině, s češtinou užitou ve vybraných internetových diskusích: Popsat v úplnosti všechno to, co (a jak) elektronickou komunikaci v českém znakovém jazyce formuje (a čím se liší od komunikace „tradiční“), je úkol, který lingvistiku teprve čeká. Existenci a vliv nových technologií bude přitom třeba zohlednit mj. i se zřetelem k „internacionalizaci“ komunity českých neslyšících (k jejímu virtuálnímu bytí i za hranicemi České republiky) a ke globalizaci znakových jazyků.²⁴

A dost možná by vedle toho a spolu s tím stálo za to zvažovat také rozdíly mezi projevy neslyšících v psané češtině a v českém znakovém jazyce, mj. (nebo především?) pokud jde o způsob/y sdělování obsahů, resp. o významovou stránku takových projevů – i třeba v souvislosti s tím, jak se v nich (shodně?

²¹ „DOBRÝ DEN, DOBRÝ DEN, DOBRÝ DEN, DOBRÝ DEN. Ale ne! My přece zdravíme AHOJ (jednou nebo oběma rukama). Nikdy za celý svůj život (ani jako dítě) jsem nepoužil pozdrav DOBRÝ DEN. Nikdy! Ani u svých neslyšících rodičů jsem nikdy nic takového neviděl. Vidal jsem u nich ve všech situacích jen pozdrav AHOJ. A já jsem to převzal od nich. Mezi neslyšícími, ani mezi staršími neslyšícími, jsem nikdy neviděl nic jiného. DOBRÝ DEN nikdy sami nepoužili. A to ani v době hluboké totality. Učitelé ze škol a slyšící rodiče neslyšících dětí, kteří chodili do kurzů znakové řeči, kde se naučili tenhle podivný pozdrav a potom ho dál šířili, to pokazili.“

²² Jen např. „Myslím, že by možná bylo přece jen dobré trochu rozlišovat, s kým mluvím a komu projevuji respekt.“ // „AHOJ“ použiju, když se setkám se známými a kamarády a „DOBRÝ DEN“, kdy se setkám s nějakou starší paní, učitelem, ředitelem a podobně. Já myslím, že pozdrav DOBRÝ DEN při setkání je slušný, stejně jako NASHLEDANOU při rozloučení.“

²³ Např. „Když půjdu k lékaři a budu mít s sebou tlumočníka a pozdravím lékaře AHOJ (bez artikulace), co potom udělá ten tlumočník? Přeloží to jako „ahoj“? Nemůže to vyvolat nedorozumění, o kterém neslyšící nemusí dlouho ani tušit? Nebude si potom takový lékař myslet o neslyšícím, že je úplný blbec a neumí ani slušně pozdravit? To bych teda nechtěl. Nechci vypadat jako blbec. Proto bych asi pro jistotu pozdravil DOBRÝ DEN. Věděl bych, že to tlumočník automaticky přeloží jako „dobrý den“ a bude klid...“

²⁴ Ta bývá spojována zvl. s rozšířením chytrých telefonů jako nového sociálního fenoménu v komunitách neslyšících, srov. Tannenbaum-Barucha – Feder-Bubis, 2018.

rozdílně?) ustavuje „my“ českých neslyšících a jak ono „my“ formuluje své hodnoty.

Literatura

- Baker, A. – van den Bogaerde, B. – Pfau, R. – Schermer, T. (eds.) (2016): *The linguistics of sign languages: an Introduction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publ.
- Daneš, F. (1979): Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 79–91.
- Grosjean, F. (2010): Bilingualism, biculturalism, and deafness. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 13, 2, s. 133–145.
- Hoffmannová, J. – Homoláč, J. – Chvalovská, E. – Jílková, L. – Kaderka, P. – Mareš, P. – Mrázková, K. (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.
- Jílková, L. (2017): Elektronická komunikace. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: [https://www.czechency.org/slovník/ELEKTRONICKÁ KOMUNIKACE](https://www.czechency.org/slovník/ELEKTRONICKÁ_KOMUNIKACE) (poslední přístup 16. 10. 2019).
- Ladd, P. (2003): *Understanding Deaf Culture. In Search of Deafhood*. Clevedon – Buffalo – Toronto – Sydney: Multilingual Matters.
- Macurová, A. – Zbořilová, R. a kol. (2018): *Jazyky v komunikaci neslyšících: český znakový jazyk a čeština*. Praha: Karolinum.
- Nováková, R. – Hynková, N. – Dingová, N. (2019): *K pragmatickým aspektům komunikace v českém znakovém jazyce: navazování kontaktu (pozdravy, představování)*. Rkp.
- Padden, C. (1989): The Deaf Community and the Culture of Deaf People. In: Wilcox, S. (ed.), *American Deaf Culture*. Burtonsville: Linstok Press, s. 1–16.
- Richterová, K. (2011): Korpus DEAF: psané texty českých neslyšících. *Studie z aplikované lingvistiky* 1, s. 65–78.
- Stich, A. (1974): K textové výstavbě publicistických projevů. In: *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, s. 55–94.
- Suler, J. (2003): *The Psychology of Cyberspace*. <https://bit.ly/34zN9K4> (poslední přístup 1. 1. 2019).
- Šebková, H. (2008): *Psaná čeština českých neslyšících v internetové komunikaci*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Tannenbaum-Barucha, S. – Feder-Bubis, P. (2018): New sign language new(S): the globalization of sign language in the smartphone era. *Disability & Society* 33, 2, s. 309–312. <https://bit.ly/2S4tvmR> (poslední přístup 21. 1. 2019).
- Vybíral, Z. (2005): *Psychologie komunikace*. Praha: Portál.
- Woodward, J. C. (1972): Implications for Sociolinguistic Research among the Deaf. *Sign Language Studies*, I, s. 1–7.

Komunikační funkce citoslovcí ve francouzštině a češtině: *Malý princ* ve dvou českých překladech

Magdaléna Lapúniková

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

magdalena.lapunikova@gmail.com

Abstract: The study discusses the use of interjections by French and Czech speakers in the genre of fiction. *The Little Prince* (1943), the classical work of the French literature by Antoine de Saint-Exupéry, is composed of dialogues imitating everyday spoken language with the frequent occurrence of interjections. The study contrasts the original Czech translation by Z. Stavinohová (1959) with the recent one by R. Podaný (2010) within the framework of the functional theory of translation (Levý, 1963), and examines the strategies to translate interjections in the children's literature without omitting their strong communicative potential (Grepl, 1998). The aim of the analysis is to determine which types of translation strategies were used by both translators, and to assess their adequacy with respect to the time of publication and the target child reader. The study uses the model of translation criticism by L. Hewson (2011).

Key words: contrastive linguistics, functional equivalence, interjection, translation analysis

Motto:

*„Jednou z vlastností jazykového znaku je jeho **konvenčnost**. Vztah mezi označovaným obsahem a označujícím znakem je arbitrární, nikoliv příčinný. Tentýž obsah může být ztvárněn různými a různě kombinovanými znaky, jedné formě mohou odpovídat různé obsahy.“*

Jan Šabršula, 2007, s. 9

1. Úvod

Mluvčí dvou různých jazyků při vzájemné komunikaci narážejí na neznámé jazykové i nejazykové jevy spjaté s prostředím komunikačního partnera. Mezi tyto jevy patří mimo jiné takové jazykové konvence daného společenství, u nichž cizinec, přestože správně rozumí jednotlivým slovům i významu celého projevu, nedokáže dešifrovat **záměr mluvčího** či pisatele. Jedná se o jazykové konvence vlastní dané společnosti bez ohledu na teritoriální, sociální či profesní

rozvrstvení, tak pevně svázané s danou kulturou, že jejich **pragmatický smysl**¹ zůstává pro cizince neznalého této kultury skrytý.

Z pohledu jazykovědy to nejsou jen dílčí gramaticko-lexikální prostředky, které si je třeba v cizím jazyce osvojit. Chceme-li dobře porozumět cizojazyčným projevům, musíme mít povědomí o pravidlech stylistického výběru jazykových prostředků a vyjadřování komunikačních záměrů, tj. musíme proniknout nejen do jazyka samotného, ale také do způsobu jeho užívání. Touto studií² se pokusím osvětlit některé rozdíly v **užívání jazyka** mezi francouzským a českým jazykovým společenstvím na příkladu **citoslovcí**.

Vybrané příklady z knihy *Malý princ* Antoina de Saint-Exupéryho ilustrují, jakých podob mohou **výpovědní ekvivalenty** v podobě citoslovcí se stejnou komunikační funkcí nabývat ve dvou různých jazycích s různým kulturním prostředím a rozdílnými jazykovými konvencemi. Citoslovce v originálním francouzském díle a jejich ekvivalenty ve dvou českých překladech z let 1959 a 2010 analyzuji z hlediska tradiční funkční teorie překladu **J. Levého** (1963), k popisu funkce citoslovcí v textu aplikuji koncepci komunikačních funkcí **M. Grepla** (1998). Při procesu analýzy překladů postupuji v souladu s modelem kritiky překladu **L. Hewsona** (2011), který nabízí přehlednou strukturu a vhodný terminologický aparát.

Cílem studie je ukázat různé přístupy překladatelů a popsat překladatelské strategie u dvou překladů téhož díla vzniklých v časovém rozmezí padesáti let. U staršího překladu předpokládám vzhledem k době vzniku větší důraz na **umělecký účinek** (Levý, 2012, s. 21–22) na úkor **funkční ekvivalence**, která by naopak měla dominovat u novějšího překladu.³

2. Metodologie analýzy překladu

Tato studie analyzuje překlad citoslovcí v umělecké literatuře. Citoslovce patří mezi výrazně kulturně podmíněné jazykové prostředky: jejich podoba

¹ *Mluvnice češtiny 3* rozlišuje pojmy sémantický význam a pragmatický smysl. Zatímco sémantický význam jednotlivých slov můžeme identifikovat i bez ukotvení v komunikační situaci, pragmatický smysl výpovědi se realizuje prostřednictvím determinujícího kontextu, díky kterému rozumíme, „co se daným výrazem produkováným určitým komunikačním aktem v určité komunikativní situaci jako konkrétní výpověď skutečně říká a proč, tj. s jakým cílem (záměrem) se to říká. Tyto aspekty výpovědi lze shrnout pod pojmem smysl, na rozdíl od významu, který je spjat s větou jako s potenciálním, na aktuální komunikativní situaci nezávislým útvarem“ (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, s. 308).

² Tato studie vznikla v rámci projektu, jehož realizace byla umožněna díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2019 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA FF 2019 013).

³ „Od 80. let přichází do teorie překladu nová vlna, nová orientace spíše na kulturní než na jazykový transfer, překlad se chápe spíše jako komunikativní záležitost než jako proces překódování, orientace směřuje spíše k funkci cílového textu, který se nepovažuje za izolovaný jazykový útvar“ (Knittlová, 2010, s. 14).

a užívání se v jednotlivých jazycích značně liší. Při překladu citoslovcí v umělecké literatuře vybírají překladatelé ze široké škály potenciálních ekvivalentů s přihlédnutím k celé řadě mimotextových aspektů. Citoslovce jsou jedním z typických prostředků *Malého prince*, spoluutvářejí jazykový styl dialogů postav. Výskyt citoslovcí je zde významný jak z pohledu stylu díla, tak z hlediska frekvence výskytu. Ve zdrojovém textu jsem identifikovala 39 citoslovcí užitých k výstavbě dialogů postav. Vybrané pasáže díla jsem porovnávala se dvěma českými překlady vydanými nakladatelstvím Albatros v letech 1959 a 2010 a zjistila jsem, že v 80 % případů se překladatelé při převodu citoslovcí rozcházejí. Z odlišně přeložených pasáží jsem pro tuto studii vybrala pět dialogů, na jejichž jazykovém materiálu chci ukázat, proč se citoslovce ve dvou překladových verzích natolik liší, resp. jakou strategii při překladu citoslovcí jednotliví překladatelé zaujímají. Níže uvedené příklady jsem volila tak, aby bylo možné identifikovat funkci citoslovce v dané pasáži i bez citování širšího kontextu, pro které zde není prostor. Příklady v této studii reprezentují přístup překladatelů, který převažuje u překladu všech citoslovcí v díle.

2.1 Funkční ekvivalence překladu podle J. Levého

Překlad je ze své podstaty relativní, neboť je založen nejen na porozumění mezi různými jazyky, ale také na porozumění mezi různými mluvčími, a to není absolutní ani mezi mluvčími jednoho jazyka. Jazyky gramatikalizují různé významy, a jejich věty proto nejsou vždy významově ekvivalentní, zato by měly být ekvivalentní funkčně (Pokorný, 2010, s. 211). Požadavek **funkční ekvivalence** se vztahuje jak na všechny jazykové roviny, tak na oblasti mimojazykové, které jazyk ovlivňují. D. Knittlová (2010) rozlišuje u překladu úplné a částečné lexikální protějšky. Výskyt úplných protějšků je nízký. Slova, která překladatel při své práci volí, jsou nejčastěji tzv. částečnými protějšky originálních vyjádření. Částečné protějšky se od sebe liší formálně, denotačně, konotačně nebo pragmaticky, spojuje je ale totožná **funkce**. Teoretický koncept ekvivalence překladu mnozí autoři kritizují (Ladmiral, 1995; Chesterman, 1997), ale v české translatologické tradici má funkční ekvivalence překladu založená na klasické lingvisticky orientované funkční teorii překladu (Levý, 1963) své nezastupitelné místo.

2.2 Model kritiky překladu podle L. Hewsona

Neuspokojivý stav kritiky překladu přivedl ženevského translatologa L. Hewsona k vytvoření jednotného modelu kritiky (2011), který následně aplikoval na překlady umělecké literatury. Kritika překladu v pojetí L. Hewsona je komplexní disciplína zohledňující kromě výchozího a cílového textu včetně paratextových a peritextových prvků také informace o autorovi a překladateli

díla, o existujících vydáních díla včetně jejich kritiky atp. Po shromáždění přípravných informací uvedených výše provádí kritik překladu analýzu vybraných zástupných pasáží, přičemž postupuje od výchozího k cílovému textu a od makrostruktury k mikrostruktuře a zpět k makrostruktuře. Kritik sleduje **překladatelská rozhodnutí** a jejich **účinky** na různých úrovních textu, důležitou roli zde tedy hraje kritikova interpretace překladatelské volby, ačkoli se kritik překladu primárně neptá, proč překladatel zvolil dané řešení, ale jaký efekt toto řešení vyvolává v kontextu celého textu. Překladatelská rozhodnutí učiněná na **mikroúrovni** vyvolávají účinek na **meziúrovni** v rámci vybrané pasáže (a podobně potom na **makroúrovni** v rámci celého textu); ovšem není možné mechanicky položit paralelu mezi dané překladatelské rozhodnutí na mikroúrovni a automatický účinek na meziúrovni. Různá řešení na mikroúrovni mohou vyvolávat různé účinky na meziúrovni v závislosti na kontextu celého textu.

Za účelem popisu překladatelských rozhodnutí na mikroúrovni vyčleňuje L. Hewson šest kategorií: překladatelské volby (1) syntaktické, (2) lexikální, (3) gramatické, (4) stylistické, (5) volby nadřazené (přidávání a eliminace) a (6) překlad polopřímé řeči⁴. L. Hewson vychází z terminologie literární kritiky G. Genetta (1980) a pro svůj model kritiky (uměleckého) překladu sestavuje vlastní komplexní terminologický aparát.

Cílem kritiky je podle L. Hewsona popsat překladatelovu strategii. Za účelem vlastního hodnocení textu vyčleňuje kategorie jako (1) adaptace, (2) radikální divergence, (3) relativní divergence a (4) divergentní podobnost. Cílem mé studie je určit, kde se na této škále nacházejí dva české překlady *Malého prince*.⁵

3. *Malý princ* a jeho české překlady

Kultovní dílo francouzského prozaika A. de Saint-Exupéryho *Malý princ* vzniklo v roce 1943 a dodnes jej čtou čtenáři po celém světě ve francouzštině a v jeho 300 překladech.⁶ Čeští čtenáři mají k dispozici několik překladů, z nichž dva vydalo nakladatelství Albatros: starší překlad **Z. Stavinohové** z roku

⁴ L. Hewson přisuzuje překladu polopřímé řeči zvláštní význam a vyčleňuje ji jako samostatnou kategorii. Polopřímá řeč je v textu často obtížně rozeznatelná a např. polopřímá řeč postavy přeložená jako řeč vypravěče může způsobit změnu charakteristiky postavy, ztrátu ironie apod. (Hewson, 2011, s. 82n.). Kategorie polopřímé řeči není pro potřeby této studie významná.

⁵ Tento výzkum je svým rozsahem omezen pouze na citoslovce, tedy na dílčí jev analyzovaného textu. Ačkoli kritika překladu nemůže být ze své podstaty nikdy zcela vyčerpávající, analýza jednoho dílčího, byť charakteristického jevu umožňuje opět jen dílčí hodnocení překladu.

⁶ Srov. <https://www.lepetitprince.com/> [cit. 8. 3. 2019].

1959 a novější překlad **R. Podaného** z roku 2010. Další z překladů⁷ vyšel např. v Ottově nakladatelství v roce 1998, tento překlad M. Sasáka byl Obcí překladatelů⁸ označen za „jen mírně upravený překlad Zdeňky Stavinohové“ a jako „ukradenému“ překladu mu byla udělena anticena Skřípec.

Malý princ je filozofickou povídkou i pohádkovým příběhem pro děti⁹, jeho překlad by měl reprodukovat myšlenkovou hloubku a zároveň být přístupný dětskému čtenáři. Pro díla A. de Saint-Exupéryho je příznačné, že vyjadřují náročná témata jednoduchým jazykem, a to platí také v případě *Malého prince*. Text je vystavěn střídáním pásma vypravěče, který je zároveň autorovým alter-egem a jednou z postav příběhu, a dialogů postav. Monologické pasáže vypravěče a dialogické pasáže mají odlišené jazykové charakteristiky. Jazyk vypravěče je poetičtější, bohatší na básnické figury, přesto je stále blízký každodennímu jazyku. Jazyk dialogů přímo imituje **běžně mluvený jazyk** užívaný při konverzaci: najdeme zde množství zdvořilostních konverzačních obrátů, nedokončených vět, zvolání a v neposlední řadě také citoslovce. Typickým znakem jazykových prostředků v dialozích je **expresivita a emocionalita**.

Expresivní a emocionální vyjadřování klade velké nároky na překladatele díla. Jeho úkolem je zachování míry expresivity v textu a hledání výrazů, které v cílovém jazyce mohou vyjadřovat stejné emoce jako výrazy v jazyce výchozím. Expresivní a emocionální potenciál výrazových prostředků se mění také v čase a jedním z aspektů srozumitelnosti textu je **jazyková aktuálnost** – z této potřeby pravděpodobně vznikl po více než padesáti letech od prvního překladu *Malého prince* do češtiny nový překlad R. Podaného.

4. Analýza překladu citoslovcí

Citoslovce jsou v *Malém princ*i hojně zastoupena – tvoří součást téměř každého dialogu.¹⁰ Jak uvádím výše, citoslovce v tomto díle spoluutvářejí dojem běžně mluveného jazyka v pásmu postav, dodávají dialogům na autenticitě a živosti. Ve zdrojovém textu se vyskytuje 39 citoslovcí, jejichž použití je z komunikačního hlediska významné, neboť ve většině případů tvoří samostatnou výpověď, příp. jsou výrazným elementem velmi krátké věty. Pouze v 7 případech se autoři zkoumaných překladů shodují při výběru českého ekvivalentu, v ostatních 32 případech se překlady vybraných pasáží rozcházejí.

⁷ *Malého prince* do češtiny dále přeložili např. Radim Lapčík (Dobrovský, 2014), Ladislav Niklíček (Sun, 2014), Jiří Žák (Fortuna Libri, 2015), Olga Sixtová (Rybka Publishers, 2015) a další.

⁸ Srov. <http://www.obecprekladatelů.cz/anticena-skripec.htm> [cit. 8. 3. 2019].

⁹ Nakladatelství Albatros doporučuje knihu čtenářům od 7 let.

¹⁰ Útlé dílo *Malý princ* je členěno do 27 krátkých kapitol, z nichž pouze čtyři nejsou tvořeny dialogem (kap. I, IV, XVI, XXVII). Vzhledem ke krátké délce textu jednotlivých kapitol považuji frekvenci 1,7 výskytů citoslovcí na „dialogickou“ kapitolu za významnou.

Z kontrastivního hlediska „se citoslovce podstatně liší jazyk od jazyku, ve skutečnosti vůbec nejsou univerzálními a přirozenými znaky, ale naopak často patří mezi charakteristické rysy té nebo oné kultury“¹¹ (Kleňhová, 2011, s. 242). Při hledání překladatelského řešení hrají roli také mimotextové aspekty: vzhledem k tomu, že v této studii analyzuji výhradně citoslovce jako součást přímé řeči v dialogích, může být významná např. intonace, kterou překladatel dané výpovědi přisoudí. Samotný psaný text však takové informace neposkytuje, a proto je zde velký prostor pro interpretaci. Z toho důvodu se také překlady citoslovcí v *Malém princí* u Z. Stavinohové a R. Podaného ve velké většině (80 %) rozcházejí. Příkladem je dialog 1, který najdeme v klíčové kapitole XXI.¹² Vyskytuje se zde za sebou několik emocionálních citoslovcí, která jsou bez začlenění do komunikační situace „prázdným signálem emocionality“ (Petr a kol., 1986, s. 243). Funkční překladové ekvivalenty těchto situačně ukotvených citoslovcí jsou podmínkou pro pochopení dialogu nezkušeným dětským čtenářem, plynulost dialogu imitujícího mluvenou řeč usnadňuje hlasité čtení nebo recitaci. Liška je první bytost, ke které si malý princ na své cestě po planetách vytvoří pouto, a její dialog s malým princem je neformálním rozhovorem dvou přátel. Vybrané sekvence dialogu v překladu Z. Stavinohové však působí knižně a pateticky, nikoli jako běžně mluvená řeč. U novějšího překladu konstatujeme oproti staršímu překladu nejen (1) stylovou aktuálnost lexika danou datem vzniku překladu, ale také (2) koherenci textu spojenou s přesným vyjádřením komunikačních funkcí. Oba tyto aspekty zohledníme a blíže ukážeme na dalších příkladech níže.

Dialog 1

A. de Saint-Exupéry (1943)	Z. Stavinohová (1959)	R. Podaný (2010)
Je ne puis pas jouer avec toi, dit le renard. Je ne suis pas apprivoisé. Ah ! pardon, fit le petit prince.	Nemohu si s tebou hrát, řekla liška. Nejsem ochočená. Ó , promiň, řekl malý princ.	Nemůžu si s tebou hrát, namítla liška. Nejsem ochočená. Aha , tak promiň, řekl malý princ.
C'est possible, dit le renard. On voit sur la terre toutes sortes de choses... Oh ! ce n'est pas sur la Terre, dit le petit prince.	To je možné, dodala liška. Na Zemi je vidět všelicos. Ó , to není na Zemi, řekl malý princ.	To je možné, připustila liška. Na Zemi se dějí ledajaké věci... Ale ne , tohle nebylo na Zemi! namítl malý princ.
Il y a des chasseurs, sur cette	Jsou na té planetě lovci?	A jsou na té planetě lovci?

¹¹ R. Podaný tuto skutečnost ve svém překladu reflektuje a k překládání citoslovcí do češtiny se vyjadřuje v poznámce překladatele ve dvojjazýčném vydání *Malého prince* takto: „*Oh!* versus *Hmm* vypadá zvláštně, ale... Čeština je krajně střídá v používání citoslovcí; většinu achání a ochání a jiných malebných zvuků zvládá za pomoci jiného materiálu. Příliš citoslovci v češtině působí spíš směšně než emocionálně, a to bychom si jistě nepřáli“ (Saint-Exupéry, 2015, s. 40).

¹² V této kapitole si malý princ ochočí lišku a naučí se od ní, že „dobře vidět se dá jedině srdcem“ (Saint-Exupéry, 2010, s. 74). Tato poeticky vyjádřená myšlenka je poselstvím díla.

planète-là ? Non. Ça , c'est intéressant !	Nejsou. To je zajímavé!	Nejsou. Zajímavé!
Et quand l'heure du départ fut proche: Ah ! dit le renard... Je pleurerai.	A tu se přiblížila hodina odchodu. Ach , budu plakat..., řekla liška.	Potom přišel čas odejít... Jejda , to budu plakat, řekla liška.

Pro účely této studie jsem vybrala pět úryvků z celkových 39 výskytů citoslovcí, jejichž překlady se v podání Z. Stavinohové a R. Podaného rozcházejí. Zvolila jsem pasáže, které nejlépe demonstrují odlišný přístup překladatelů k interpretaci interjekcí, jež může v některých případech vést ke zkreslení komunikační funkce citoslovce, a tím k dezinterpretaci komunikační situace, charakterového rysu postavy atp.

4.1 Citoslovce pohledem francouzské a české gramatiky

Francouzská gramatika (Grevisse, 1993, s. 1027) definuje citoslovce jako určité zvolání vyjadřující duševní hnutí, myšlenkové rozpoložení, rozkaz, upozornění, výzvu.¹³ Z formálního hlediska se rozlišují citoslovce a citoslovečná spojení (locution interjective). Francouzská gramatika tradičně dělí citoslovce na základě jejich **formy** (Grevisse, 1993; Chevalier – Arrivé – Blanche-Benveniste – Peytard, 1964; Hendrich – Radina – Tláskal, 2001), rozlišuje šest typů především podle formální příslušnosti k některému ze slovních druhů: (1) onomatopoické/zvukomalebné výkřiky (*Ah!*); (2) podstatná jména (*Attention!*); (3) přídavná jména (*Bon!*); (4) příslovce (*Comment!*); (5) slovesné tvary (*Tiens!*); (6) celé věty (*Allons donc.*). Sémantická hodnota citoslovcí závisí na jejich aktuálním použití.¹⁴ Textová gramatika francouzštiny (Weinrich, 1989) uvádí dělení citoslovcí podle **funkce**.

Některé gramatiky francouzštiny (Chevalier – Arrivé – Blanche-Benveniste – Peytard, 1964; Weinrich, 1989) řadí k citoslovcím pozdravy, poděkování a jiné projevy zdvořilosti. M. Grevisse (1993, s. 1029) upozorňuje, že vývoj citoslovcí v běžně mluvené řeči je velmi rychlý.

Česká gramatika tradičně dělí citoslovce podle jejich **funkce** na (1) emocionální, (2) kontaktní, (3) zvukomalebná;¹⁵ *Akademická gramatika spisovné češtiny* (Štícha a kol., 2013) vyčleňuje ještě (4) citoslovce povelové. *Mluvnice češtiny 2* (Petr a kol., 1986, s. 242) podobně jako francouzská

¹³ „L'interjection est une sorte de cri qu'on jette dans le discours pour exprimer un mouvement de l'âme, un état de pensée, un ordre, un avertissement, un appel“ (Grevisse, 1993, s. 1027).

¹⁴ „Citoslovce jsou slova, u kterých má prvořadou úlohu nálada mluvčího. Mnoho záleží na jejich intonaci, na mimice, která je doprovází apod.; totéž citoslovce může tedy vyjadřovat pocity velmi různé, ba protichůdné“ (Hendrich – Radina – Tláskal, 2001, s. 549).

¹⁵ E. Kleňhová (2012, s. 240) navrhuje funkční dělení citoslovcí na (1) stavová, (2) interakční a (3) dějová.

gramatika *Le bon usage* (Grevisse, 1993, s. 1029) upozorňuje, že citoslovce jsou neuzavřené, produktivní slovní druh. Rychlý vývoj vede k rychlé ztrátě stylové aktuálnosti, citoslovce se snadno stávají knižními.

Funkční charakteristikou citoslovcí se podrobněji zabývá M. Vondráček ve svém článku „Citoslovce a částice – hranice slovního druhu“. Domnívá se, že charakteristikou „citoslovcí v jejich primární slovnědruhově funkci (...) je jejich platnost výpovědního ekvivalentu vycházející ze schopnosti komplexně, globálně pojmenovávat skutečnost.“ M. Vondráček také zdůrazňuje, že „[citoslovce] tvoří samostatné, rudimentární nevětné výpovědi (...). Citoslovce jsou tedy formálně samostatná a plně sdělná“ (Vondráček, 1998, s. 34). V souladu s výše uvedenou charakteristikou navrhuje E. Kleňhová (2011) ve svém článku „Pojetí interjekcí v některých českých mluvnicích“ zařadit k citoslovcím *ano/ne, prosím, není zač, děkuji/díky/dík* pro schopnost těchto výrazů tvořit samostatnou výpověď. Také *Akademický slovník současné češtiny* traktuje lexém *ano* jako citoslovce (srov. slovníkcestiny.cz/heslo/ano/1/8540).

Identifikace **komunikační funkce** citoslovce je podle M. Vondráčka obtížná, neboť i formálně shodné výrazy mohou plnit rozdílné funkce, jejichž pochopení navíc ztěžuje přináležitost tohoto slovního druhu především k **mluvenému jazyku**. Nicméně podle výzkumu E. Kleňhové (2011) se citoslovce v běžné mluvené řeči neobjevují tak často, jak by se dalo očekávat: k vyjadřování významů zastoupených citoslovcí je často užíváno neverbálních a parajazykových prostředků.¹⁶

Tato studie se zabývá užitím citoslovcí v **umělecké próze**. V korpusových beletristických textech jsou podle E. Kleňhové (2012) jednotlivé skupiny citoslovcí zastoupeny nejčastěji těmito výrazy: (1) emocionální citoslovce: *ach, aha, ó, panebože, proboha, sakra*; (2) kontaktové citoslovce (nejpočetnější skupina): *haló, hej, hle, vida, hm*; (3) zvukomalebná citoslovce (v promluvách postav): *bum, prásk*. V **literatuře pro děti** je oproti umělecké próze pro dospělé častější užití citoslovcí zvukomalebných a kontaktovcích, výskyt emocionálních citoslovcí je naopak nižší než u literatury pro dospělé.

¹⁶ Tato studie se nezabývá překládáním parajazykových prostředků. Při analýze českých překladů *Malého prince* jsem se soustředila na běžná graficky ustálená citoslovce a jejich funkce. *Mluvnice češtiny 2* odlišuje citoslovce od parajazykových jevů takto: „Za citoslovce se považují jen lexémy. Mezi citoslovce nepatří neartikulované, poloartikulované nebo výrazně individuálně artikulované zvuky, výkřiky, skřeky, hlasité vzdechy, a jejich různorodé grafické zachycení, tj. parajazykové prostředky“ (Petr a kol., 1986, s. 239). Dále se v MČ 2 připouští, že „parajazykové prostředky interjekčního typu v mluveném projevu se grafickým zápisem mohou stát plnohodnotnými citoslovcí v psaném projevu“ (Petr a kol., 1986, s. 241). *Akademická gramatika spisovné češtiny*: „Mnohdy lze uvažovat o citoslovcích vzniklých ad hoc k zaznamenání neartikulovaného nebo poloartikulovaného zvuku; i v tom případě je však v písmu za citoslovce považujeme“ (Štícha a kol., 2013, s. 533).

4.2 Naplňování komunikačních záměrů při použití citoslovce

Užívání jazyka v konkrétních situacích je vždy motivováno **záměrem mluvčího**. Obecná teorie lidského jednání považuje užívání jazyka za specifický druh účelného lidského jednání. Jazykové jednání se od kauzálně-následkového jednání nejazykového liší svou konvenčností. Konkrétní jazykové jednání v konkrétní komunikační situaci je vícevrstevným **řečovým aktem**, tj. bývá realizován několika simultánními dílčími akty či subakty. Výsledným produktem těchto subaktů je hotová **výpověď** či **výpovědní ekvivalent** v případě citoslovce (Grepel – Karlík, 1998, s. 320).

Tato studie se zaměřuje na vybrané **ilokuční akty**, které se v češtině a francouzštině realizují odlišným způsobem. Adresát interpretuje komunikační záměr mluvčího primárně na základě **komunikační situace**, významnou roli hrají také speciální jazykové indikátory. Jazyky se ve způsobu indikace komunikačních funkcí rozcházejí, a proto je nepřípustné mechanické překládání. U silně komunikačně podmíněných jevů, jakými jsou francouzská a česká citoslovce, se mechanické překládání snadno odhalí.

Dialog 2

A. de Saint-Exupéry (1943)	Z. Stavinohová (1959)	R. Podaný (2010)
Tes baobabs, ils ressemblent un peu à des choux... Oh ! Moi qui étais si fier des baobas !	Ty tvé baobaby se trochu podobají hlávkám zelí... Ó! A já na ně byl tak hrdý!	Ty tvoje baobaby se trochu podobají hlávkám zelí... Cože? A já byl na baobaby tak pyšný!

Citoslovce *oh* ve zdrojovém textu v dialogu 2 plní funkci námitky, protestu¹⁷ (patří mezi komunikační funkce permissivní a koncesivní) s emocionálním postojem údivu, funkčním ekvivalentem je nepravá zjišťovací otázka *cože?* (funkce podivové otázky) v překladu R. Podaného, příp. *opravdu?* či jiný výraz plnící funkci námitky a zároveň zachovávající postoj údivu, např. *to ne!* České citoslovce v překladu Z. Stavinohové není tak jednoznačně komunikačně ukotveno jako v překladu R. Podaného, ale rovněž zachovává žádoucí emocionální postoj. Řešení Z. Stavinohové vypovídá o snaze překladatelky zprostředkovat českým čtenářům umělecký účinek zdrojového textu: v porovnání s překladem R. Podaného její volba navíc zohledňuje poetický potenciál francouzského citoslovce *oh!*

¹⁷ Komunikační funkci citoslovce zde identifikuji na základě zdvojeného sdělení: výpovědnímu ekvivalentu ve formě citoslovce *oh* funkčně odpovídá následující výpověď *Moi qui étais si fier des baobas ! / A já na ně byl tak hrdý! / A já byl na baobaby tak pyšný!* Identifikaci komunikační funkce citoslovce se věnuji níže.

4.3 Identifikace komunikační funkce citoslovce

Komunikační funkce citoslovce je, jak již bylo řečeno, ukotvena v komunikační situaci. Identifikovat komunikační funkci citoslovce umožňuje charakteristický rys tohoto slovního druhu, který M. Vondráček nazývá **zdvojeným vyjádřením**, tj. „kombinování citoslovečné výpovědi s interpretační výpovědí disponující klasickou větnou strukturou“ (Vondráček, 1998, s. 35). Obě vyjádření jsou přitom srovnatelná. M. Vondráček vychází z práce *Čeština – řeč a jazyk*: „Citoslovce (citová a apelová) tvoří buď sama citoslovečné výpovědi (Pst.), které se ovšem mohou těsně spojovat s výpověďmi jinými (Pst, někdo jde = dvě výpovědi, nevětná a větná)...“ (Čechová, 1996, s. 280). Díky rysu zdvojování sdělení můžeme určit komunikační funkci citoslovce v konkrétní komunikační situaci. Tento rys konstatuji u všech příkladů uvedených v této studii, stejně jako u všech 39 zkoumaných výskytů citoslovcí v *Malém princí*. Příkladem zdvojování je dialog 3, kde autor cítil potřebu interpretovat použité citoslovce a ukotvit je v komunikační situaci, a proto použil vysvětlení v závorce.

Dialog 3

A. de Saint-Exupéry (1943)	Z. Stavinohová (1959)	R. Podaný (2010)
Je ne puis pas le savoir, dit le géographe. Ah ! (Le petit prince était deçu.)	To nemohu vědět, řekl zeměpisec. Ach! (Malý princ byl zklamán.)	„Jak to mám vědět?“ povídá místopisec. Hmm. (Malého prince to zklamalo.)

Při překládání citoslovcí jakožto slovního druhu se silným komunikačním potenciálem a schopností tvořit samostatné výpovědní ekvivalenty je zásadní interpretovat funkci výrazu na základě celé komunikační situace. V případě dialogu 3 autor usnadnil čtenáři interpretaci vysvětlením v závorce: citoslovce *ah!* zde má vyjadřovat zklamání malého prince ze skutečnosti, že se od zeměpisce nedoví odpověď na svou otázku, zda jsou na místopiscově planetě oceány. Zatímco Z. Stavinohová zvolila knižní a pateticky působící *ach!*, které odpovídá stylové charakteristice dané pasáží,¹⁸ řešení R. Podaného je orientováno na výše uvedenou interpretaci komunikační situace a identifikaci komunikační funkce citoslovce podpořenou autorským vysvětlením v závorce.

V kapitole III se blíže seznamujeme s malým princem, mezi jehož charakteristické vlastnosti patří zvědavost a schopnost žasnout nad každou novou informací, kterou během své cesty po planetách získá. V jazykové rovině se tato skutečnost projevuje koncentrací emocionálních citoslovcí překvapení,

¹⁸ Ve zdrojovém textu autor přisuzuje místopisci knižní vyjadřování užitím příznakové formy verba *pouvoir* (moci): *je ne puis pas le savoir* oproti neutrálnímu *je ne peux pas le savoir*: „Tvar *puis* je knižní. V mluveném jazyce se užívá pouze v otázce tvořené inverzí, např. *Puis-je vous demander quelque-chose?* Mohu (smím) se vás na něco zeptat?“ (Hendrich – Radina – Tláškal, 2001, s. 373).

úžasu.

Dialog 4

A. de Saint-Exupéry (1943)	Z. Stavinohová (1959)	R. Podaný (2010)
Et j'étais fier de lui apprendre que je volais. Alors il s'écria: Comment ! tu es tombé du ciel ! Oui, fis-je modestement. Ah ! ça c'est drôle!... Et le petit prince eut un très joli éclat de rire...	A byl jsem hrdý, že mohu říci, že létám. A tu zvolal: Jejda . Ty jsi spadl z nebe! Ano, odpověděl jsem skromně. Jé , to je divné... A malý princ se roztomile zasmál.	A hrdě jsem mu oznámil, že jsem letec. Nato vykřikl: Vážně? Ty jsi spadl z nebe! Ano, připustil jsem skromně. No ne! To je legrační!... A malý princ se velice půvabně rozesmál,...

Identifikace komunikačních funkcí citoslovce v citovaném dialogu je založena na interpretaci výpověďové části zdvojeného sdělení a podpořena širším kontextem, tedy charakteristikou postavy malého prince uvedenou výše. Prvnímu citoslovci v pořadí, francouzskému kontaktovému *comment!*, v textu odpovídá výpověď *tu es tombé du ciel!*, jejíž komunikační funkce je taktéž silně podmíněna kontextem, a její interpretační schopnost tedy není dostačující. Přesto obě sdělení hodnotíme jako projev překvapení, úžasu, protože vyjadřují podstatný rys postavy malého prince. České překlady se zde rozcházejí. V souladu s mou interpretací uvedenou výše lze tvrdit, že R. Podaný použil funkční ekvivalent *vážně?* coby projev překvapení nad skutečností, že letec stejně jako malý princ „spadl z nebe“. Interpretace Z. Stavinohové pracuje s komplexní charakteristikou postavy malého prince, jejímž rysem je kromě zvědavosti také schopnost empatie a soucitu: použité citoslovce *jejda* je emocionálním projevem zájmu, konkrétně starosti, nebo politování.

Podobně v případě druhého citoslovce v pořadí, francouzského emocionálního *ah!*, jehož vysvětlujícím sdělením je výpověď *ça c'est drôle!*, musíme přihlédnout k širšímu kontextu. Klíčové je francouzské adjektivum *drôle*, které Z. Stavinohová překládá jako *divné* a R. Podaný jako *legrační*. Originální výraz může vyjadřovat oba tyto významy.¹⁹ Zdrojový text zde ponechává velký prostor pro interpretaci komunikační situace a každý z překladatelů ji uchopil jinak. Vezmeme-li v úvahu, že sám malý princ také „spadl z nebe“ neboli přiletěl na Zemi ze své planety, není pro něj zvláštní, abnormální či divná skutečnost, že pilot „spadl z nebe“, nýbrž fakt, že nějaká další osoba mohla „spadnout z nebe“ stejně jako on. Použití výrazu *divný* u Z. Stavinohové ukazuje na výše uvedenou interpretaci dané scény. R. Podaný zvolil adjektivum *legrační*, čímž umocnil další aspekt vybrané pasáže: malý

¹⁹ Výkladový slovník francouzštiny Le Petit Robert uvádí jako první význam „vyvolávající smích svou originalitou, zvláštností“ a jako druhý význam „abnormální, překvapivý“. (*Dictionnaires Le Robert – SEJER*, 2017 [online]. [cit. 9. 3. 2019]. Dostupné z: <https://pr.bvdep.com/robert.asp>).

princ se nad situací nejen podivuje, ale přijde mu také jistým způsobem mile humorná, a proto se rozesměje.

Každý z překladatelů zohledňuje oba výše popsané aspekty dané komunikační situace svým vlastním způsobem: řešení Z. Stavinohové vnímám jako abstraktnější a poetičtější, zatímco překlad vybrané pasáže u R. Podaného je konkrétnější a komunikativnější.

V poslední vybrané pasáži se objevuje francouzské emocionální citoslovce *ah!* a vysvětlující výpověď *je suis content*, jež hodnotím jako jazykovou indikaci kontaktní funkce s emocionálním postojem uspokojení, úlevy. S přihlédnutím k širšímu kontextu, příp. intonaci a charakteru aktuální běžně mluvené řeči typickému pro dialogy v tomto díle lze považovat za ekvivalentní řešení R. Podaného pomocí kontaktního citoslovce *aha!*, ačkoli toto citoslovce obvykle používáme, když zjistíme něco, co jsme nevěděli. Malý princ se ale nedověděl nic, co by předtím nevěděl. Jen se mu dostalo potvrzení něčeho, co tušil či chtěl slyšet. Emocionální citoslovce *ach* v překladu Z. Stavinohové do naší interpretace zapadá lépe: v porovnání s řešením R. Podaného v dialogu působí jemněji a zdvořileji, a tím vhodně dokresluje charakteristiku postavy malého prince.

Dialog 5

A. de Saint-Exupéry (1943)	Z. Stavinohová (1959)	R. Podaný (2010)
C'est bien vrai, n'est-ce pas, que les moutons mangent les arbustes ? Oui. C'est vrai. Ah ! Je suis content !	Je to pravda, že beránci okusují keře, vid' ? Ano, okusují. Ach , to jsem rád!	Beránci okusují keříky, je to tak? To ano. Aha! Tak to jsem rád!

5. Závěr

Tato studie popisuje **užívání citoslovcí** v překladu knihy pro děti z francouzštiny do češtiny z hlediska koncepce komunikačních funkcí. Z pohledu funkčního překladatelského přístupu by citoslovce excerpovaná z díla *Malý princ* (1943) a jejich ekvivalenty v překladech Z. Stavinohové (1959) a R. Podaného (2010) měla v textu plnit stejnou komunikační funkci. U staršího překladu shledávám v souladu se svými předpoklady větší důraz na uměleckou stránku textu, novější překlad hodnotím jako komunikativnější. Na **mikroúrovni** to znamená lexikální výběr sémanticky méně specifikovaných a často poetičtějších citoslovcí u Z. Stavinohové a významově konkrétnějších citoslovcí u R. Podaného. Na **meziúrovni** se takový výběr projevuje v textové rovině větším (Z. Stavinohová) či menším (R. Podaný) prostorem pro interpretaci konkrétní komunikační situace cílovým čtenářem, příp. na **makroúrovni** odlišnými účinky na interpretaci textu jako celku či vnímáním charakteru postavy. U Z. Stavinohové v některých případech pozorujeme

přirozený proces **zastarávání překladu**, a to ve dvou rovinách: v lexikální rovině na mikroúrovni je to stylová neadekvátnost zvoleného citoslovce coby důsledek vývoje lexika (*hled'me, ach ták*), která se poté v textové rovině na meziúrovni podílí na zkresleném vnímání komunikační situace čtenářem. Současný překlad R. Podaného logicky lépe splňuje požadavek aktuálního stylově bezpříznakového lexika. Jeho překlad také v souladu s J. Levým (1963) více zohledňuje cílového **dětského čtenáře**: užití překladové ekvivalenty jsou v porovnání se starším překladem konkrétnější, jejich komunikační funkce je až na výjimky v kontextu dobře identifikovatelná.

Překlad citoslovci jakožto charakteristického jevu díla má vliv na **interpretaci** celého textu. Z pohledu Hewsonova (2011) hodnocení překladu, jehož důležitým aspektem je prostor pro interpretaci, považují překlad citoslovci Z. Stavinochové za **relativně divergentní** (relative divergence), neboť klade na čtenáře vyšší interpretační nároky než překlad R. Podaného, jenž řadím do kategorie **divergentně podobného** překladu (divergent similarity).

Dáme-li do souvislosti výše uvedené hodnocení překladů *Malého prince* a jejich postavení v cílové kultuře, lze předpokládat, že „poetičtější“ a „abstraktnější“ překlad Z. Stavinochové bude nadále vyhledáván jako klasické dílo spíše dospělými čtenáři, zatímco „přístupnější“ překlad R. Podaného budou preferovat dětské čtenáři.

Pojmeme-li překlady *Malého prince* v podání Z. Stavinochové a R. Podaného jako součást širšího kontextu vývoje překladatelství 20. a 21. století, lze spolu s D. Knittlovou (Knittlová, 2010, s. 14) konstatovat, že orientace na jazykový transfer u staršího překladu a orientace na kulturní transfer a funkci cílového textu u novějšího překladu odráží vývojové tendence překladatelství jako takového.

Prameny

Saint-Exupéry, A. de: *Le Petit prince*. Paris: Gallimard, [1943] 2008.

Saint-Exupéry, A. de: *Malý princ*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1959. Překlad Z. Stavinochová.

Saint-Exupéry, A. de: *Malý princ*. Praha: Albatros, 2010, 13. vyd. Překlad R. Podaný.

Saint-Exupéry, A. de: *Malý princ*. Praha: Albatros, 2015, 1. vyd. v této podobě v Albatrosu. Překlad: R. Podaný.

Literatura

Čechová, M. a kol. (1996): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství.

Daneš, F. – Hlavsa, Z. – Grepl, M. a kol. (1987): *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia.

- Chesterman, A. (1997): *Memes of Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Chevalier, J.-C. – Arrivé, M. – Blanche-Benveniste, C. – Peytard, J. (1964): *Grammaire Larousse du français contemporain*. Paris: Larousse.
- Genette, G. (1980): *Narrative discours*. Ithaca: Cornell university Press. Překlad Jane E. Lewin.
- Grepl, M. – Karlík, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- Grevisse, M. (1993): *Le Bon usage*. Paris: Duculot. 13. vyd.
- Hendrich, J. – Radina, O. – Tláskal, J. (2001): *Francouzská mluvnice*. Plzeň: Fraus. 3. vyd.
- Hewson, L. (2011): *An Approach to Translation Criticism*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kleňhová, E. (2011): Pojetí interjekcí v některých českých mluvnicích. *Naše řeč* 94, s. 242–255.
- Kleňhová, E. (2012): Postavení a užívání interjekcí v současné češtině. *Naše řeč* 95, s. 238–254.
- Knittlová, D. (2010): *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Ladmiral, J.-R. (1995): Traduire, c'est-a-dire... phénoménologies d'un concept pluriel. *Meta* 40, s. 409–420.
- Levý, J. ([1963] 2012): *Umění překladu*. Praha: Apostrof. 4. vyd.
- Petr, J. a kol. (1986): *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia. (MČ 2)
- Pokorný, J. (2010): *Lingvistická antropologie: Jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada.
- Šabršula, J. (2007): *Teorie a praxe překladu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Štícha, F. a kol. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- Vondráček, M. (1998): Citoslovce a částice – hranice slovního druhu. *Naše řeč* 81, s. 29–37.
- Weinrich, H. (1989): *Grammaire textuelle du français*. Paris: Didier.

Internetové zdroje

- Akademický slovník současné češtiny*. [online]. [cit. 27. 12. 2019]. Dostupné z: <http://slovníkcestiny.cz/>
- Dictionnaires Le Robert – SEJER, 2017* [online]. [cit. 9. 3. 2019]. Dostupné z: <https://pr.bvdep.com/robert.asp>
- <https://www.lepetitprince.com> [cit. 8. 3. 2019]
- <http://www.obecprekladatelů.cz> [cit. 8. 3. 2019]

Toponyma v dopravním rozhlasovém zpravodajství¹

Lucie Jílková

Oddělení stylistiky a sociolingvistiky

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

jilkova@ujc.cas.cz

Abstract: The article deals with the toponyms in radio news on traffic. The analysis is based on recordings from the public radio station Český rozhlas Radiožurnál and the private radio station Rádio Impuls (20 recordings from each radio). The analysis showed that radio hosts and drivers calling the radio station typically decline toponyms and use the so called nominativ jmenovací for toponyms rarely. The analysis then focused on expressions of informality in toponyms (morphology, pronunciation).

Key words: radio news on traffic, toponyms, Český rozhlas Radiožurnál, Rádio Impuls, nominativ jmenovací, informal morphology, informal pronunciation

1. Výzkumné otázky

Článek se snaží odpovědět na následující výzkumné otázky: Jak často a v jakých případech bývá v dopravním rozhlasovém zpravodajství užíván nominativ jmenovací? Vyskytuje se v toponymech nespisovné tvarosloví a nespisovná výslovnost?

2. Materiál a metoda

Článek se opírá o nahrávky rozhlasového dopravního zpravodajství jednak z veřejnoprávního Českého rozhlasu – Radiožurnálu (dále RŽ), jednak ze soukromého Rádía Impuls (dále RI). Nahrávky byly nepravidelně pořizovány od jara do podzimu 2018. V tomto článku je využíváno 20 nahrávek z obou rádií, tj. celkem 40 nahrávek v celkovém trvání zhruba 50 minut. Všechny nahrávky byly přepsány v souladu s transkripčními pravidly užívanými v korpusu DIALOG (dialogy.ujc.cas.cz). Z nahrávek jsou vybrána veškerá toponyma, tedy celkem více než 500 toponym, která se v dopravním zpravodajství objevila. Analýza souboru takto získaných toponym pak slouží k zodpovězení výše uvedených výzkumných otázek. V souladu s transkripčními pravidly jsou v prepisech u vlastních jmen ponechána malá počáteční písmena, v dalším textu jsou však u toponym podle pravidel pravopisu užívána počáteční písmena velká.

¹ Příspěvek byl napsán s podporou projektu *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v současné české veřejné komunikaci*, GA ČR, č. reg. 18-08651S.

3. Příklady dopravního rozhlasového zpravodajství

Nejprve pro ilustraci uvedme náhodně vybrané dopravní zpravodajství z obou rádií. Toponyma jsou v nich vyznačena tučně. V obou rádiích běžně zaznívají kromě moderátora také hlasy telefonujících řidičů. Počet řidičů se v jednotlivých relacích proměňuje, stává se také, že do relace hlas řidiče zařazen není.² Dopravní relace ve veřejnoprávním Českém rozhlase RŽ se jmenuje Zelená vlna, v RI Doprava 007.

a) Zelená vlna, 7. 5. 2018, 9:00

moderátor: *kolona, na dálnici, dé pět před **prahou**, a nehoda na **bruntálsku**. výrazné zdržení čekejte na dálnici dé pět z **plzně** do **prahy** před metropolí, (.) kolona začíná u **loděnice**, na jedenáctém kilometru a pokračuje k omezení na, pátý kilometr, zdržení asi čtyřicet minut. sjíždět můžete, na desátém kilometru, a jet přes **rudnou** a **třebonice** nejezděte přes **chrášťany** tam překáží omezení a kolony. (.) bouralo se, na silnici čtyřicet pět, mezi **bruntálem** a **šternberkem**, u odbočky na **moravský kočov**, odklízí nehodu osobního auta, pozor také na silnici, třicet pět, z **rožnova**, do **valašského meziříčí**, u **zašové** zasahují záchranáři u sražené osoby, (.) a zdržíte se, na silnici třicet osm, mezi **znojmem** a **jihlavou**, u **moravských budějovic** hlásíte omezení a také kratší kolony*

telefonující řidič: *dělá, se tam nový povrch vozovky takže se jezdí jedním jedním pruhem na semaforech, uzavřené úsek je docela dlouhý takže se, (.) stojí na semaforech zhruba pět minut.*

moderátor: *další zelená vlna, (.) nejpozději za půl hodiny*

V náhodně vybrané relaci Zelená vlna se objevila tato toponyma: *Prahou, Bruntálsku, Plzně, Prahy, Rudnou, Třebonice, Chrášťany, Bruntálem, Šternberkem, Moravský Kočov, Rožnova, Valašského Meziříčí, Zašové, Znojmem, Jihlavou, Moravských Budějovic*. Před žádným z těchto toponym není uvedeno apelativum, které by umožňovalo užití nominativu jmenovacího. Lze teoreticky uvažovat o tom, že např. místo *u Zašové* by bylo možné říci **u obce Zašová*, pokud by mluvčí toponymum *Zašová* považoval za málo běžné. Důvodem toho, že mluvčí před toponyma neklade obecné jméno, je zjevně to, že toponyma, která se v tomto zpravodajství vyskytují, jsou všeobecně známa, resp. tak je chápe moderátor dopravního zpravodajství; takto, tedy bez spojení s obecným jménem, jsou toponyma běžně užívána v kontextu dopravního zpravodajství. Za méně známé toponymum snad lze považovat *Moravský Kočov*, jež je užito v akuzativu, který se (stejně jako u všech toponym jednotného čísla mužského rodu a také u toponym pomnožných) shoduje

² Dialogickým rysům dopravního zpravodajství se autorka věnuje v jednom ze svých textů (Jílková, 2019).

s nominativem, proto ani zde není nutné, aby toponymu předcházelo nějaké apelativum. Při jemnější klasifikaci vyjmenovaných toponym je *Bruntálsku* administrativním choronymem³.

b) Doprava 007, 20. 8. 2018, 8:30

moderátor: *dobré ráno na silnici vezu nejrychlejší dopravní informace z celého území české republiky. ((nádech)) po vážné nehodě je stále uzavřená silnice čtyři mezi **strakonicemi** a **příbramí** u **milína**. policie vás odkloní na objízdou trasu. na dálnici směrem na **prahu** provoz komplikuje porouchaný kamion v omezení u **větrného jeníkova**. v koloně se jede asi od stošestého kilometru. v koloně se zdržíte i na příjezdu do **brna**. od **prahy**. zpomalíte asi kolem osmnáctého kilometru. přímo v **praze** čekat zdržení na jižní spojení. ve směru na barondo- **barrandovský most**, u sjezdu z **průmyslové** bourala dvě osobní auta, a blokuji jeden pruh. v koloně budete popojíždět už od sjezdu z dálnice dle jedenáct. na havárku pozor také na **kladensku**. kde: na příjezdu od **velvar** e do **velvar** od **kralup nad vltavou**, bourala nákladní vozidlo. průjezd je částečně omezený takže čekat silný provoz a: další agenti ještě prasknou policejní hlídky.*

první telefonující řidič: trasa **holice vysoké mýto** obec **vysoká**, policejní kontrola dejte si pozor: zdraví vláda.

druhý telefonující řidič: mezi **novým borem** a **cvikovem** na pravé straně stojí nenápadná oktávka, a ((grilujou)).

moderátor: *kdybyste věděli o dalších komplikacích anebo policejních hlídkách. tak si je nenechávejte pro sebe a volejte šest set pět dvě stě dvacet dva nula nula sedm.*

V relaci Doprava 007 se objevila toponyma: *České republiky, Strakonicemi, Příbramí, Milína, Praha, Větrného Jeníkova, Brna, Prahy, Praze, Barrandovský most, Průmyslové, Kladensku, Velvar (2x), Kralup nad Vltavou, Holice, Vysoké Mýto, Novým Borem, Cvikovem*. Také v případě této relace moderátor toponyma běžně skloňuje. V telefonátu prvního řidiče se objevuje případ nominativu jmenovacího: *trasa Holice – Vysoké Mýto obec Vysoká*. Jak uvidíme dále, případ trasa + toponymum v nom. + další toponymum v nom. je v dopravním zpravodajství běžný, zatímco užívání apelativa *obec* před toponymum se vyskytuje jen zřídka. V uvedeném výčtu jsou *Barrandovský most* a *Průmyslové* urbanonymy⁴.

³ Viz k tomu heslo *choronymum* v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny*, dále NESČ (Pleskalová, 2017a).

⁴ Viz heslo *urbanonymum* v NESČ (David, 2017a).

4. Terminologická poznámka

Jak ukazuje přehled všech (tj. v RŽ více než tří set a v RI více než dvou set) zachycených toponym v příloze, v dopravním zpravodajství se vyskytují především názvy měst, obcí a ulic. V souladu s údaji v NESČ lze konstatovat, že tyto názvy splňují jak definici toponyma, tedy jména kartograficky fixovatelného, též vlastního jména zeměpisného či geonyma (viz heslo *toponymum* v NESČ, Pleskalová, 2017c), tak definici vlastního jména místního, též oikonyma nebo sídlištního jména vlastního (viz heslo *vlastní jméno místní* v NESČ, David, 2017b). Zastavíme-li se u názvů ulic (*Dobříšskou ulici*) a městských částí (*přes Dáblice*), lze dále konstatovat, že ty splňují také definici urbanonyma, neboť urbanonyma jsou podle NESČ objekty ležící na katastru města; u hesla je poznamenáno, že nejvýznamnějšími reprezentanty urbanonym jsou vlastní jména ulic, náměstí a veřejných prostranství, termínem však lze pokrýt i další objekty, jako jsou městské obvody, čtvrti, sídliště, náměstí, parky, mosty, podchody, pomníky, sochy, někdy též divadla, muzea, sportovní haly, kostely, obchodní komplexy, stanice a zastávky apod. (výčet v NESČ je ještě delší, viz heslo *urbanonymum*, David, 2017a).

V souboru získaných toponym (viz přílohu) jsou dále zachycena pojmenování splňující definici choronyma (viz již poznámku č. 3). Podle NESČ je choronymum vlastní jméno většího obydleného nebo neobydleného přírodního nebo správního celku, podle téhož zdroje lze rozlišovat choronyma přírodní (pouště, regiony, světadíly) a choronyma administrativní (státy, správní oblasti, národní parky, viz Pleskalová, 2017a). V tabulkách jsou uvedena např. choronyma *Jihlavsku*, *Přerovsku*, *Berounsku*, tedy pojmenování okresů⁵, dále choronyma označující větší územní celky než okresy, jako např. *východní Čechy*, *Německo*. V RI se pravidelně na počátku relace objevuje vlastní jméno *České republiky*. Toto vlastní jméno je užíváno v různých variantách úvodu, typicky *máme pro vás nejrychlejší dopravní informace z celé České republiky*.

Sledujeme-li však dopravní zpravodajství, resp. jeho přepisy, velmi běžně narážíme ještě na další pojmenování míst, která do přílohy zařazena nebyla, jsou však v dopravním zpravodajství hojně přítomna. Jsou to především řadové číslovky označující konkrétní kilometr silnice/dálnice, jež jsou běžně přidávány k toponymům, jako je tomu např. v tomto případě: *v Praze na Pražském okruhu mezi jedenáctým a třináctým a půltým kilometrem směrem k letišti*. V příkladu se nejprve objevuje pojmenování hlavního města, dále je blíže určeno místo v něm, jeho jistá část, a konečně je pomocí kilometráže, tedy s přesností na stovky až tisíce metrů, určeno místo ještě podrobněji. Kilometrické údaje jsou v celku

⁵ Okresy jsou samy o sobě zajímavým fenoménem. Je všeobecně známo, že na začátku roku 2003 byly zrušeny okresní úřady a že někdejší okresní města přestala být zákonem stanovenými sídly okresů, ovšem okresy jako správní celky nezanikly a některé instituce mají nadále okresní působnost (viz např. www.statnisprava.cz, www.epravo.cz).

dopravního zpravodajství důležitými zpřesňujícími údaji, pomáhají blíže určit jisté místo, typicky místo dopravní nehody či místo, kde se tvoří kolony.

Další číselné údaje jsou vyjadřovány číslovkami základními ve spojení s podstatným jménem *exit*, např. *za exitem patnáct*. Toto pojmenování zřejmě nesplňuje definici toponyma, jako určení místa pro projíždějící řidiče je však používáno zcela běžně. Kromě spojení podstatného jména *exit* a základní číslovky se v dopravním zpravodajství objevuje spojení tohoto podstatného jména a názvu města či obce, např. *exit Unhošť*. Tato pojmenování byla v příloze zařazena mezi případy nominativu jmenovacího.

Kromě podstatného jména *exit* se v dopravním zpravodajství objevuje také domácí apelativum *sjezd*, např. *sjezd na Dolní Počernice*. Na rozdíl od slova *exit* zde zpravidla bývá následující toponymum v akuzativu, totiž po předložce *na*, zatímco za slovem *exit* následuje toponymum v nominativu. Přítomnost předložky je snad možné vysvětlit i snazší výslovností. Slovo *sjezd* je ukončeno souhláskovou skupinou, po níž by teoreticky mohlo následovat toponymum začínající na další souhláskovou skupinu, což by mohlo být již artikulačně náročné.

V dopravním zpravodajství se dále objevují místa určení typu *na úrovni akvaparku*, *vedle Kauflandu*, *u OBI*, *u ČKD*, *votický šelky* (míněna čerpací stanice Shell u města Votice) aj. Podle výše uvedené definice v NESČ lze tato pojmenování zřejmě řadit k urbanonymům. K urbanonymům se podle této definice řadí také vlastní jména bytových, administrativních a obchodních komplexů, významných místností a sálů. Obecně lze říci, že tento typ pojmenování, který se zřejmě pohybuje na pomezí apelativního popisu a urbanonyma, se objevuje častěji v telefonátech řidičů než ve vstupech moderátorů. Rovněž tato pojmenování byla z přílohy vyjmuta.

Konečně v příloze nejsou uvedena zřejmě pravá hodonyma, totiž opakovaně se objevující pojmenování silnic/dálnic, např. *dé jednička* (dálnice D1), *hradecká dálnice* (dálnice D11), *teplická dé osmička* (dálnice D8), *plzeňská dé pětka* (dálnice D5), *silnice padesát sedm* (silnice I/57), *karlovarská silnice* (dálnice D6), *Severojižní magistrála* aj.; viz k tomu i heslo *pomístní jméno* v NESČ, Pleskalová, 2017b. Vezmeme-li v úvahu, že posledně uvedený příklad, *Severojižní magistrála*, zahrnuje hned několik různých pražských ulic a mostů, lze uvažovat o prostupnosti termínů urbanonymum a hodonymum, resp. o tom, že někdy může jít o termíny v různém poměru podrázenosti a nadřazenosti.

5. Toponyma v nominativu jmenovacím

V analyzovaných textech bylo celkem zachyceno více než pět set toponym, viz případně opět přílohu. Moderátoři i řidiči v naprosté většině případů toponyma neopatřují obecným jménem, které by umožňovalo užití nominativu jmenovacího. Případů, v nichž se moderátoři či řidiči uchylují k nominativu jmenovacímu, je v celkovém součtu mnohem méně, a to v RŽ 21 případů a v RI

12 případů, jak ukazuje příloha. Nejčastějším užitím nominativu jmenovacího v dopravním zpravodajství je spojení typu *na trase* + toponymum + toponymum, např. *na trase Olomouc – Vyškov*. Druhým častým užitím nominativu jmenovacího je spojení *exit* + číslo + toponymum, např. *na exitu sedmdesát čtyři Úžín*. Je-li přítomna číslovka, je toponymum v nominativu jmenovacím vždy, stejně jako v případech, kdy číslovka přítomna není: *za exitem Unhošť*, tj. v dopravním zpravodajství se nevyskytují případy **za exitem Unhoští*.

Další obecná jména, po nichž následuje toponymum v nominativu jmenovacím, se v analyzovaném materiálu vyskytla již jen v jednotkách výskytů. Patří k nim *směr* (např. *směr Lanový most, směr Ostrava*), *tunel* (např. *tunelu Blanka, tunelu Lochkov*), *obec* (např. *mezi obcemi Litomyšl a Moravská Třebová*) a *ulice* (*na křížení ulic Na Petřínách Ankerská*).

Nominativ jmenovací je v dopravním zpravodajství užíván v souladu s postřehy jazykovědců, kteří se tomuto jevu dlouhodobě věnují. Např. F. Daneš již v r. 1949 v časopise *Naše řeč* píše, že i v případech, jakými jsou názvy institucí, např. *soudní okres Telč*, se objevuje nominativ jmenovací, ačkoli v té době bylo jeho užití hodnoceno jako nesprávné. V závěru svého textu pak uvádí spojení typu *na ostrově Maltě* vs. *na ostrově Malta*, tedy konkurenci přístavku a nominativu jmenovacího v případech, kdy jde o spojení nějakého obecného pojmenování a toponyma, s tím, že tyto případy je potřeba prozkoumat na bohatším materiálu (Daneš, 1949). Posledně uvedený příklad je analogický třeba opakujícímu se příkladu z dopravního zpravodajství *tunelu Blanka* (**tunelu Blance*) zmíněnému výše.

Ještě uveďme postřehy J. Šimandla (Šimandl, 2000) z článku v témž časopise, který užití nominativu jmenovacího doporučuje v případech, kdy napomáhá srozumitelnosti (viz třeba starší, rovněž v *Naší řeči* tematizovaný, příklad *do stanice Ždírec* vs. *do stanice Ždírcce*). Autor konstatuje všeobecný nárůst nominativu jmenovacího a uvádí příklady, v nichž je jeho neužití vyloučeno, např. v souvislosti se stanicemi pražského metra doslova píše: „... do stanice Nových Butovic je dnes tvar neslýchaný a nevídaný.“

Jak vyplývá z údajů v příloze, nominativ jmenovací mluvčí v rámci dopravního zpravodajství užívají v několika opakujících se případech (*za exitem Unhošť*, *na trase Příbram – Vimperk*), jinak se toponyma běžně skloňují, mluvčí před ně neumísťují obecné jméno. Jsou to slova neustále se v tomto typu textu opakující, běžná, mezi toponymy se navíc objevují nejčastěji ta, která označují velká města České republiky, resp. jejich části, tedy slova obecně velmi známá i v jiných typech textů. Analyzovaný materiál dává jen málo příkladů, kdy lze uvažovat o tom, že mluvčí užil nominativ jmenovací kvůli jednoznačnosti; u méně obvyklých toponym by z nepřímého pádu nemusel být zřejmý nominativ. Takovým příkladem je třeba: *u obce Zástřizly*, v němž by nepřímý pád: *u obce Zástřizel* mohl způsobit podobné nedorozumění jako výše uvedený příklad z časopisu *Naše řeč*: *do stanice Ždírec/Ždírcce*.

Především u řidičů se objevují případy, které lze zřejmě hodnotit jako sled toponym v nominativu jmenovacím, např. *trasa Holice – Vysoké Mýto obec Vysoká*, nominativy jmenovací by teoreticky bylo možné nahradit toponymy v nepřímých pádech: **na trase z Holic do Vysokého Mýta v obci Vysoké*; podobně např. v úryvcích z telefonátu řidičů:

telefonující řidič: *olomouc mohelnice u loštic nehoda stojí to cirka čtyři kilometry*

telefonující řidič: *jablonec nad nysou, ulice slovenského národního povstání nahoru na černou studnici, je tam dopravní nehoda řídí to policie*

Tyto případy poukazují na obecnější jev typický pro mluvenou češtinu, zvláště pro nepřipravené, spontánní (dialogické) texty, totiž rezignaci mluvčích na skloňování. Tomuto jevu se ve svém přehledovém článku nejnověji věnují J. Hoffmannová a J. Zeman. Uvádějí třeba případ, v němž na otázku: *Byli ste někde u moře?*, zazní odpověď: *No byli sme. Itálie, Španělsko*. Autoři užívání nominativu vysvětlují obtížemi při realizaci nepřipraveného mluveného projevu, mluvčí se podle autorů podvědomě nenamáhají svou řeč gramaticky strukturovat (Hoffmannová – Zeman, 2017, s. 55). V podobné situaci jsou také řidiči telefonující do rádia: řidiči nejsou profesionálními mluvčími češtiny (jakkoli někteří do rádia telefonují opakovaně), jejich projev nese rysy nepřipravenosti, je tedy pochopitelné, že se v telefonátech objevují různé jevy typické pro tento typ projevů; jedním z nich může být právě rezignace na skloňování.

6. Nespisovnost toponym

V příspěvcích řidičů i moderátorů, ovšem velmi zřídka, se v toponymech objevují rysy nespisovné češtiny.

V prepisech, z nichž jsou čerpány příklady pro tento článek, lze za případ nespisovného tvarosloví považovat případ *Hodkovicema*, který zazněl v telefonátu řidiče. Prepis delší části relace, v níž se objevil tvar *Hodkovicema*, ukazuje, že moderátor ve svém vstupu užil u téhož toponyma spisovné zakončení: *Hodkovicemi*. Při poslechu slova *Hodkovicema* je dále zjevné, že je prodloužena poslední slabika.

moderátor: (...) *a na třicetpětce dejte pozor z turnova směrem do liberce. za **hodkovicemi** zřejmě nehoda tvoří se kolona.*

telefonující řidič: *kousek za **hodkovicema**, je tam asi řáká bouračka dojíždí se v zatáčce do zácpy naprosto neoznačený jo je to takový docela takový divoký.*

Ve vybraných textech se vyskytlo více než pět desítek toponym zakončených na *-ice*. V jednom případě moderátor užil nesprávného rodu takto zakončeného

toponyma. V souladu s údaji v knize A. Polívkové (2007) se – s výjimkou tří toponym (viz dále) – ve všech případech jednalo o pomnožná místní jména a mluvčí je také takto skloňovali (tj. nechápali je jako tvary singulárové), např. *Žalkovicemi, Mnichovicích, na Capartice, Modleticemi, Hvězdonicemi, Holubic* apod. Pouze v jediném případě, *Pavlice*, se objevil tvar rodu ženského u takto zakončeného toponyma, a to v rozporu s údaji v právě zmíněné knize. Ta i u tohoto toponyma uvádí, že jde o jméno pomnožné; podívejme se na delší ukázkou:

moderátor: (...) *problémy sou na silnici, třicet osm na hlavním tahu mezi jihlavou a znojmem. (.) u **pavlice** ještě odklízí, nehodu kamionu.*

V jednom z textů se dále objevil tvar *Krušovicům*, který je v *Internetové jazykové příručce* (prirucka.ujc.cas.cz, dále IJP) uveden jako dubletní tvar (*Krušovicím, Krušovicům*)⁶. Toto zakončení je uvedeno také v knize A. Polívkové (2007, s. 27): „Pomnožná jména na *-ice* (...) se skloňují jako podstatné jméno *ulice* v množném čísle; jenom ve 3. pádě mívají vedle koncovky *-ím* také někdy koncovku *-ům* (obvykle v místním úzu)“; viz k tomu případně i heslo *onomastická gramatika* v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (Tušková, 2017). Pro úplnost uveďme delší kontext:

řidička: *se vyhněte **krušovicům** směrem na: karlovy vary i v opačném směru protože směrem na krušovice pár kilometrů před nima je nehoda je tady několik semaforů takže to trvá strašně dlouho.*

Ještě dodejme, že soubor získaných toponym zahrnuje celkem tři femininní toponyma zakončená na *-ice*; u dvou z nich je určení rodu neproblematické také vzhledem k předcházejícímu přívlastku: *Českou Kubici, Černou Studnici*, třetím je *Loděnice* zachycená v podobách *u Loděnice, Loděnici*, které rovněž signalizují ženský rod.

Příkladem nespisovné/neortoepické výslovnosti je [nisou]⁷. Náležitá výslovnost by měla znít [nisou̯]. Výslovnosti proprií cizího původu se podrobně věnuje V. Štěpánová (2013), která konstatuje, že některá taková propria v češtině natolik zdomácněla, že se ve výslovnosti řídí pravidly pro slova domácí. Jedním z jejích příkladů je právě proprium *Nisa*, které bylo předmětem hned několika dotazů jazykové poradně Ústavu pro jazyk český. Autorka uvádí, že v tomto případě je doporučována výslovnost měkká, tj. [nisa]. Výslovnost [nisou̯] byla zachycena v tomto telefonátu:

⁶ Podobně se ještě v telefonátech objevily tvary *Týnu, Lipníku*, v IJP rovněž tvary dubletní s tvary *Týna, Lipníka*.

⁷ V tomto oddíle jsou pro přepis v hranatých závorkách užívány znaky IPA, viz např. https://cs.wikipedia.org/wiki/Mezin%C3%A1rodn%C3%AD_fonetick%C3%A1_abeceda.

řidička: *jablonec nad nysou, ulice slovenského národního povstání nahoru na černou studnici*

Za další odchylku od ortoepické výslovnosti lze zřejmě považovat výslovnost [b^ouzovjɛ], [b^ouzova], která se objevila v toponymu *Horním Bousově, Horního Bousova*. S ohledem na pravopis by byla namíste výslovnost [b^ousovjɛ], [b^ousova]. Výslovnost se znělou souhláskou lze jednak vysvětlit existencí toponyma *Bouзов*, jednak obecnou tendencí mluvčích vyslovovat neznělou samohlásku mezi souhláskami zněle, a to nejen v případě cizích slov, ale i některých slov domácích. Tomuto jevu se věnuje již F. Daneš (1965), který uvádí příklady znělé výslovnosti vedoucí až ke změně pravopisné třeba u slov *president* → *prezident* [prezident], *krise* → *krize* [krizɛ]. Znělá výslovnost u toponyma *Horní Bousov*, daná pravděpodobně neznalostí místního úzu, se objevila v tomto příkladu, tentokrát u moderátora:

moderátor: (...) *v obou směrech je stále neprůjezdná silnice šestnáct mezi jičínem a mladou boleslaví v horním **bousově** ((míněno Bousově)) kvůli nehodě požá- a požáru a auta. zkuste objížd'ku po silnici dvě stě sedmdesát devět přes centrum horního **bouzova**. ((míněno Bousova))*

Jako poslední lze uvést nenáležité dloužení toponyma *Horní Jirčany*, které moderátor vyslovil jako [ji:rtʃani], tedy prodloužil první slabiku druhého slova. Prodloužení samohlásky je zřejmě vysvětlitelné analogií s předcházející dlouhou slabikou, viz k tomu přepis:

moderátor: *dlouhá fronta je i přes horní **jírčany**. ((míněno Jirčany))*

Obecně lze tedy říci, že s nespisovností u toponym se v dopravním zpravodajství, a to ani v telefonátech řidičů, jež bývají běžně pronášeny v nespisovné češtině, prakticky nesetkáváme. Je samozřejmě možné, že minimální počet projevů nespisovnosti byl způsobem úpravami telefonátů. Telefonáty se nedostávají do vysílání v „přímém přenosu“ a celé. V telefonátech, které zazníjí ve vysílání, je výrazně méně toponym než ve vstupech redaktorů. Běžně dochází k tomu, že část informací telefonátu posluchačům zprostředkuje redaktor, přičemž je pravidlo, že v telefonátu a vstupu redaktora nezaznívají stejné informace. Ve vstupu redaktora se tedy ve spisovné podobě může objevit toponym, které v původním telefonátu zaznělo nespisovně, nepřiliš srozumitelně apod. Je tedy pravděpodobné, že pracovníci rádií, kteří telefonáty upravují pro odvysílání, věnují pozornost také náležité výslovnosti a spisovné podobě toponym, neboť srozumitelné určení místa je pro sdělovanou zprávu zásadní. Je třeba brát v úvahu také fakt, že telefonující řidiči si, alespoň do jisté míry, uvědomují, o jakou komunikační situaci jde. Snaží se tedy, s různou mírou úspěšnosti, dodržovat normu spisovné češtiny.

7. Závěr

Přepisy dvaceti relací dopravního zpravodajství Českého rozhlasu Radiožurnálu Zelená vlna a dvaceti relací Rádía Impuls s názvem Doprava 007 nabídly velké množství toponym, a to v prvním z rádii více než 300 a v druhém více než 200. Do tohoto počtu byly zahrnuty názvy měst, ulic, vyšších správních celků a také spojení typu *exit Kyřalka* aj.

První výzkumná otázka se týkala nominativu jmenovacího a skloňovaných tvarů při užívání toponym. Ukázalo se, že mluvčí, tedy moderátoři či telefonující řidiči, před toponyma běžně neumisťují obecné jméno, což by umožňovalo užití nominativu jmenovacího. Nominativ jmenovací užívají jen v několika málo opakujících se konstrukcích (*za exitem Kyřalka, na trase Hradec Králové – Jaroměř*).

Druhá výzkumná otázka se týkala nespisovnosti při užívání toponym. Analýza doložila, že dochází jen k velmi sporadickým projevům nespisovnosti toponym na úrovni morfologické a v oblasti výslovnosti.

Literatura

- Daneš, F. (1949): Nominativ jmenovací (několik poznámek). *Naše řeč* 33, s. 54–57.
- Daneš, F. (1965): K výslovnosti znělých souhlásek v přejatých slovech. *Naše řeč* 48, s. 161–171.
- David, J. (2017a): URBANONYMUM. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/URBANONYMUM> (poslední přístup 11. 12. 2018).
- David, J. (2017b): VLASTNÍ JMÉNO MÍSTNÍ. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: [https://www.czechency.org/slovník/VLASTNÍ JMÉNO MÍSTNÍ](https://www.czechency.org/slovník/VLASTNÍ_JMÉNO_MÍSTNÍ) (poslední přístup 9. 9. 2019).
- Hoffmannová, J. – Zeman, J. (2017): Výzkum syntaxe mluvené češtiny: inventarizace problémů, *Slovo a slovesnost* 78, s. 45–66.
- Jílková, L.: (2019): Dialogické rysy dopravního rozhlasového zpravodajství (na příkladu slovesných způsobů). *Korpus – gramatika – axiologie* 1/9, s. 45–58.
- Jílková, L. (v tisku): Od telefonátu dopravního zpravodaje k výsledné podobě dopravní rozhlasové zprávy.
- Pleskalová, J. (2017a): CHORONYMUM. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/CHORONYMUM> (poslední přístup 11. 12. 2018).

- Pleskalová, J. (2017b): POMÍSTNÍ JMÉNO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: [https://www.czechency.org/slovník/POMÍSTNÍ JMÉNO](https://www.czechency.org/slovník/POMÍSTNÍ_JMÉNO) (poslední přístup 9. 9. 2019).
- Pleskalová, J. (2017c): TOPONYMUM. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/TOPONYMUM> (poslední přístup 9. 9. 2019).
- Polívková, A. (2007): *Naše místní jména a jak je užívat*. Praha: Universum.
- Šimandl, J. (2000): Morfologická problematika v jazykové poradně (1. část). *Naše řeč* 83, s. 57–76.
- Štěpánová, V. (2013): Výslovnost cizích slov, vlastních jmen, zkratek a některé další fonetické dotazy v jazykové poradně. *Naše řeč* 96, s. 117–140.
- Tušková, J. M. (2017): ONOMASTICKÁ GRAMATIKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: [https://www.czechency.org/slovník/ONOMASTICKÁ GRAMATIKA](https://www.czechency.org/slovník/ONOMASTICKÁ_GRAMATIKA) (poslední přístup 9. 9. 2019).

Příloha – přehled všech zachycených toponym

Číslo v závorce značí počet výskytů, (ř) značí, že dané toponymum užil/a řidič/ka. Toponyma v prvním sloupci jsou uspořádána abecedně, v druhém sloupci podle frekvence obecného jména předcházejícímu toponymu v nominativu jmenovacím.

	abecedně seřazená toponyma v jiných pádech než v nominativu	toponyma v nominativu jmenovacím, seřazená podle frekvence předcházejícího obecného jména
zachycená toponyma	na Barrandov (3), ulici K Barrandovu (3), Barrandovském mostě, Barrandovského mostu, Berouna (2), Bezděčína, (otevřeli) tunel Blanka, Blažejovic, na Bohunice, Boršova nad Vltavou, Brna (28), Brně (2), za Brnem, na Brno (7), Bruntálem, Bruntálsku, přes Břežanské údolí, Budějovické, Cínovecké, Cínoveckou, v Čechách (3), středních západních i východních Čechách, Černého mostu, střední západní i východní Čechy, Českých Budějovic (2), Devíti křížů, Divišova (2), Dobříšskou (2), přes Dáblice (2), na Havlíkův Brod, přes Herálec, Hněvkovského ulici, Hodkovicema (ř), Hodkovicemi, přes Holešovičky, Holubic, v Horním Bouzově, Horního Bouzova, přes Horní Jírčany, Hoštice, Hradce Králové (6), přes Hrušky, na Hostivař, Hulína,	<i>exit</i> : za exitem patnáct Velké Popovice, exitem osmdesát jedna Koberovice (2), mezi exity tři Vestec a patnáct Lochkov, exitem padesát Mýto, u exitu třicet pět Doksany, za exitem sto osmdesát dva Kývalka, mezi exity tři Vestec a patnáct Lochkov, za exitem Unhošť (2), kilometr a půl za exitem pět

	Humpolce (2), Humpolcem (2), na Humpolec, přes Chrástany, Jarcové, Jaroměře, Jičínem, Jihlavou (2), Jihlavu, Jinočan, Jízdecké ulici, Jižní spojky, Jižní spojce, Karlových Varů, Klatov, na Kolín, přes Kobyly (2), přes Křenovice, Kývalku (2), Letné (2), Liberce, Libercem, u Loděnice, Loděnici, Lochkovském tunelu, na Mělník (6), Miličíně, přes Mihošovice, Mirošovic, na Mirošovice (2), Místecké ulici, Mladé Boleslavi, Mladou Boleslav, Mladou Boleslaví, Mnichova Hradiště, Mnichovicích, na Moravský Kočov, Moravských Budějovic, do Mrázovky, Měřina, Nádražní ulici, Německa, přes Nemetice, Nového Strašecí (2), Olbramovicích (2), na Olomouc, na Ořech, Ostravě (2), Ostrovačicemi, u Pavlice, Plzně (7), Plzni, Prahou (6), Prahy (40), Prašného mostu (2), Praze (12), Pražském okruhu (3), na Průmyslovou, Přerova, Přesticích, Rohlenkou (2), Rohlenku (2), Rohlenky (3), na Rosice, na Rozvadov, Rozvadovskou spojku (3), Rožnova, Rudné (2), Rudnou, Rudné ulice, na Ruzyni, Říčan, na Říčany (2), Sadské, Slaného (4), (objíždějte) Slavkov, Slavkova (3), Smíchova (2), Smíchovského nádraží, Sokolovou ulicí, Strakonice, Strakonickou, Strakonicku, Svijan, na Svitavy, Sychrova (ř), Štěrboholské spojce, Šternberkem, přes Štoky, Tučapech, na Turnov (2), Turnova (2), Trojskou ulici, Týnci nad Sázavou, přes Třebonice, od Ústí nad Labem (2), do Ústí nad Labem, na Ústí (2), Valašského Meziříčí (2), Valašském Meziříčí, na Valeč, na Velatice, Větrného Jeníkova, na Větrný Jeníkov, na Vimperk, Vlašimi, Vsetína, na Vyškov (2), Vyškova (4), na Výškovice, Výškovické ulici, Zašové, Zdib (2), před Zdiby, Znojma, Znojmem (2), Žalkovicemi, Židenic	Rudná a Benzinou <i>trasa:</i> na trase Praha – Louny (2), na trase České Budějovice – Kaplice, na trase Prachatice – Volary, na trase Ruzyně – Střešovice <i>tunel:</i> tunelu Blanka, v tunelu Lochkov <i>směr:</i> směr Zbraslav, směr Lanový most (2) <i>ulice:</i> na křížení ulic Na Petřinách, Ankarská <i>nominativ bez obecného jména:</i> další příjezdy do Prahy Strakonická, Cínovecká od Ďáblic Uhřetěves už od Kolovrat a další místa; menuje se to obec Blažejovice (ř), Praha je ucpaná, je ucpaná Štěrboholská spojka, stojí Kbelská ulice, hlásí Praha, Brno je ucpané, Jízdecká je neprůjezdná, stojí to na Plzeň
--	---	--

Tab. 1: Toponyma v Radiožurnálu

	toponyma v jiných pádech než v nominativu	toponyma v nominativu jmenovacím
zachycená toponyma	Barrandovského mostu, Barrandovský most, do Bavoryně, Běchovic, Berouna (2), Berounsku, Brandýsa nad Labem Brna (8), na Brno (7), Brněnskou, Bruntálu, za Borkem pod Troskami, přes Bukovský kopce (ř), na Capartice, Cvikovem (ř), na jihu Čech, České republiky (22), Českého Brodu, Českokrumlovsku, Českou Kubici, na Černou studnici, Domažlicku, na Dolní Počernice (2), Draženovem (2), Ejpovicemi, Florencí (ř), Frýdecké, Gočárově okruhu, Havlíčkova Brodu, na Havlíčkův Brod, Hlučína (4), Hlavního nádraží, z Horšovského Týnu, Holubic, Hradce králové (3), Hradci Králové, Humpolcem, Hvězdonicemi,	<i>trasa:</i> na trase Olomouc – Vyškov, na trase Praha – Kolín, trasa Holice – Vysoké mýto obec Vysoká (ř), na trase Plzeň – Domažlice, na trase Turnov – Jičín, na trase

	od Chlustiny, Chomutovem, Chválenic, Chvojencem, před Jaroslavi, Jihlavy, Jihlavsku, Jilemnici (ř), Jižní spojce, na Karlovy Vary, Kladensku, Klatovsku, z Klenčí pod Čerchovem, Koclířovem (2), Kolínem, Koněprus (2), Kralup nad Vltavou, na Kroměřížsku, na Krušovice (ř), Krušovicům (ř), Kývalkou, Lahovickém mostě, Liberci, na Liberec, Libereckém kraji, Lipníku nad Bečvou (2), Litohoří, na Litomyšl (4), na Litovel (ř), Lochkovským tunelem, na Malonty, Milína, Mirošovicemi, Mladé Boleslavi, Modleticím, Modleticemi, Moravské Třebové (2) Moravskými Budějovicemi, Mostu, Muzeem, Muzeu, Novou Vsí, Novým Borem (ř), na Nymburk, Olomouce (5), Ostrovačicemi, Ostravy (4), Petřkovicích (3), Plzně (5), Písku, v Podbabě, na Poděbrady, Prahou (7), Prahu (8), Prahy (13), Pražské ulici, po Pražském okruhu (2), Prostějova, Průmyslové, Přerovsku, na Příbram, Příbrami, Příbramí, přes Příbyslav (ř), Rejštejn, na Rokycany (2), na Rožmitál pod Třemšínem, Rousínova, do Rudné ulice, Slavkova u Brna, Staré Boleslavi. Strakonice, Strakonících, Strakonícemi, na Strašnice, Suchdola, u Svitav, na Štěrboholy, na Štěrboholské spojce, Šternberkem, třídě Tomáše Bati, Trutnově, na Uherské Hradiště, Uherského Hradiště, do Ústí nad Labem, Velvar (2), Větrného Jeníkova (2), na Vítkovice, Volyni, (mezi) Všechromy, Vyškova (3), Wilsonově ulici, Zlíně, Znojma, na Zvěrkovice, na Žatec, Žďáru nad Sázavou, přes Ždírec nad Doubravou (ř), Želetavou, Žiželicemi	Hradec Králové – Jaroměř, na trase Holice – Hradec Králové, na trase Příbram – Vimperk (2) <i>exit:</i> exitu osumdesát Knínice, na exitu sedmdesát čtyři Úžín <i>směr:</i> směr Ostrava <i>obec:</i> mezi obcemi Litomyšl a Moravská Třebová (ř), u obce Černožice, u obce Zástřizly, na průtahu obce Štoky <i>nominativ bez obecného jména:</i> Olomouc Mohelnice u Loštic (ř), (tady ručník) Hranice na Moravě u šelky, Jablonec nad Nysou ulice Slovenského národního povstání (ř)
--	--	--

Tab. 2: Toponyma v Rádiu Impuls

Rubrika Slovo v Magazínu Pátek Lidových novin v roce 2018 a 2019

Michaela Lišková¹

Oddělení současné lexikologie a lexikografie

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

liskova@ujc.cas.cz

V Jazykovědných aktualitách² bylo v roce 2018 zveřejněno první ohlédnutí za rubrikou Slovo v Magazínu Pátek Lidových novin. V průběhu roku 2017 bylo v tehdy nové popularizační rubrice publikováno 36 sloupků, na jejichž přípravě se podílelo sedm autorek z oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Krátké popularizační texty (s rozsahem 1100 znaků včetně mezer) pojednávaly nejčastěji o příležitostných, aktuálních, originálních či jinak zajímavých výrazech (např. *hladolet*, *negáč*, *vyselfit se*).

Cílem tohoto textu je podat stručnou reflexi nepravidelné rubriky Slovo v letech 2018 a 2019. Zaměření rubriky zůstalo v těchto letech stejné, i nadále byly akcentovány okazionalismy (např. 2018: *kuřbudka*, *módomilka*, *ručníkovat*; 2019: *disneylandizace*, *kmotrovatění*, *tukovec*). Snížil se však počet otištěných textů a také se zúžil okruh autorek. V roce 2018 bylo publikováno 23 sloupků od šesti autorek a v roce 2019 už pouze 11 jazykovědných zamyšlení od čtyř autorek. Podle vyjádření redakce se vydávání sloupků podřizovalo marketingovým zájmům: v týdnech, kdy v příloze Lidových novin popularizace nevycházela, byla na daném místě tištěna reklama.

V roce 2018 přípravu krátkých článků zajišťovaly autorky³ Věra Dvořáčková, Sylva Filiáčová (provdaná Nzimba), Michaela Lišková, Jana Nová,⁴ Barbora Procházková a Veronika Vodrážková.

Věra Dvořáčková věnovala pozornost lexiím *hlídačka* ‚žena příležitostně hlídající děti‘ (12. 1.); *kolonožka* ‚motorizované vozítko říditelné náklonem těla‘ (31. 8.); *módomilka* ‚žena se zálibou v módě‘ (10. 8.); *semínkovna* ‚místo určené k bezplatnému sdílení semen‘ (8. 6.) a *urbex* ‚záliba v pořizování fotografií či filmů zachycujících opuštěné a chátrající budovy, případně celá města‘ (4. 7.).

¹ Text vznikl s institucionální podporou RVO 68378092.

² Lišková, Michaela (2018): Rubrika Slovo v Magazínu Pátek Lidových novin v roce 2017. [Drobnosti.] *Jazykovědné aktuality*, č. 1–2, s. 13–18.

³ V abecedním pořadí.

⁴ Jana Nová v poslední čtvrtině roku 2018 už v Ústavu pro jazyk český nepracovala, na přípravě popularizačních sloupků se však nadále podílela.

Příspěvkem o nových lexémech jako *lumbersexuál* ‚muž cíleně připodobňující své vzezření lesnímu dělníkovi, zvláště plnovousem a flanelovou kostkovanou košilí‘, *neosexuál* ‚gentleman preferující nenápadnou eleganci‘ a *spornosexuál* ‚potetovaný sportovec stylizující se do podoby sexuálního symbolu‘ (15. 6.) volně navázala na sloupek Renaty Neprašové z předchozího roku (21. 7. 2017), který pojednával o slovech *metrosexuál*, *datasexuál* či *gastrosexuál*.

Sylva Filiáčová (Nzimba) upozornila na příležitostné sloveso *ručníkovat* ‚zabírat místa na pláži nebo u bazénu položením ručníku‘ (3. 8., SF) a na hravý neosémantismus *měkkýš* ‚měkký dárek, který obsahuje zpravidla oblečení‘ (14. 12., SN).

Michaela Lišková s využitím aktuálního jazykového materiálu porovnala slova *gurmán* a *gourmet* (5. 1.). Zabývala se též složeninami s druhou částí *-manie* jako *jacindamanie* ‚vášnivý zájem o premiérku Nového Zélandu Jacindu Ardernovou‘, *bylinkomanie* nebo *mobilmannie* (17. 8.); neosémantismem *spoiler* ‚popis důležité části filmu nebo knihy, který ochuzuje nové konzumenty o překvapení, a tím i o požitky z díla‘ (9. 3.); metaforickým významem adjektiva *toxický* ‚škodlivý, nesnesitelný‘ (28. 12.); dále výrazy *tanorexie* ‚chorobná závislost na tmavém zbarvení pleti‘ (1. 6.); *umami* ‚chuť, která zvyšuje pocit příjemného vnímání potravy‘ (12. 10.) a *wearables* ‚nositelná elektronika, např. chytré hodinky‘ (9. 2.). Pozornost věnovala také novému frazému *něco je nové něco*, doloženému např. v realizacích *tepláky jsou nové kalhoty* nebo *čtyřicítka je nová dvacítko* (2. 3.).

Jana Nová na základě novinového příkladu *galvanizování politických mrtvol* definovala neosémantismus *galvanizace* ‚(zdánlivé) oživení něčeho neživého, vybuzení aktivity vnějším podnětem‘ (19. 1.). Dále se zabývala výrazy *kuřbudka* ‚objekt vyhrazený pro kouření‘ (24. 8.), *marmeládování* ‚příprava marmelády‘ (20. 7.) a *novičokoláda*, blendem utvořeným ze slov *novičok* a *čokoláda* (27. 4.). V podzimním sloupku – inspirovaném houbařením – s názvem *Rostou?* (23. 11.) pojednala o syntaktických konstrukcích, které jsou jen zdánlivě neúplné. Mezi příklady se objevilo např. *patnáctýho beru* (výplatu) nebo *v sobotu malujeme* (byt).

Barbora Procházková se v předsilvestrovském období zamyslela nad expresivem *rachejtle* (21. 12.), které se do češtiny dostalo přes němčinu z italštiny. Připomněla nejen jeho základní význam, tj. ‚ohňostrojná střela, která po zapálení rychle vzlétá do výšky a prudce vybuchuje‘, ale i význam hanlivý: ‚neupravená, odpuzující, zpravidla starší žena‘.

Veronika Vodrážková přispěla poučením o polysémním anglicismu *hub* (4. 5.). V češtině se jím označuje nejen technické zařízení (např. *USB hub*) nebo dopravní uzel (např. *evropským hubem je letiště Kolín nad Rýnem*), ale také sdílený prostor, centrum (např. *firemní hub*, *co-workingový hub*).

V roce 2019 publikovaly v pátečním magazínu Lidových novin čtyři autorky, dvě bývalé pracovnice ÚJČ, Jana Nová a Zuzana Menšíková, a dvě pracovnice současné, Sylva Nzimba a Michaela Lišková.

Nejproduktivnější byla Jana Nová. Věnovala se slovům *datování* ‚využívání mobilních dat‘ (1. 2.); *disneylandizace* ‚rozmach křiklavé, kýčovité zábavy‘ (8. 2.); *eurohujer* ‚příliš horlivý příznivec evropské integrace‘ (26. 7.); *kmotrovatění* ‚nabývání pochybných, korupčních rysů‘ (17. 5.); *orbanizovat* ‚praktikovat vůdcovský styl vlády s potíráním demokratických prvků (podle Viktora Orbána)‘ (15. 2.); *sharing* ‚sdílení‘, mj. jako součást přejímek *carsharing*, *bikesharing* či *foodsharing* (11. 1.); *tukovec* ‚tvrdá tuková hrouda ucpávající odpadní trubky‘ (5. 4.). Ve sloupku s názvem *Knedlíci a koblihové* (4. 7.) se zaměřila na případy, kdy se pojmenování jídla užívá pro označení osoby, např. *bábovka* ‚změkčilý, zpohodlnělý člověk‘, *knedlík* ‚nudný, nepříliš aktivní člověk‘ nebo *kobliha* ‚přivrženec hnutí ANO‘.

Zuzana Menšíková připravila jeden rozsáhlejší text k třicetiletému výročí sametové revoluce nazvaný *Malý slovník předrevoluční češtiny*. Připomněla v něm výrazy jako *kádrování* ‚důsledné prověřování občanů z hlediska politické loajality totalitním systémem‘; *kopečkář* ‚člověk, který takzvaně utíkal za kopečky, tedy ilegálně překročil hranice na Západ‘; *podpultovka* ‚nedostatkové zboží, které obchodníci skrývali pod pultem a prodávali jen protekčním zákazníkům‘; *pracovní soboty* ‚soboty, kdy se z nařízení vlády muselo jít povinně do práce (užíváno po zavedení pětidenního pracovního týdne)‘ nebo *vekslák* ‚pouliční překupník se zahraničními měnami a tuzexovými bony‘.

Sylva Nzimba se v předvánoční době věnovala slovu *šampaňské*, resp. jeho nespisovným obměnám jako *šampus*, *šampáňo*, *šáňo*, *šáníčko*, *šampíčko* nebo *šampiko*. Vysvětlila, z jakých odrůd vinné révy a jakým způsobem lze vyrobit právě šampaňské (20. 12.). Michaela Lišková se v závěru kalendářního roku zabývala výrazem *klima*, jehož frekvence užívání – v souvislosti s aktuálním důrazem na ochranu životního prostředí – vzrůstá. Objevují se i nové složeniny (*klimakampaň*) a adjektivní slovní spojení (*klimatický žal*). Tento trend se netýká jen češtiny: Oxfordské slovníky zvolily výrazem roku 2019 sousloví *climate emergency*, česky *klimatická nouze* (27. 12.).

Závěrem. V rubrice Slovo se v letech 2018 a 2019 – podobně jako v prvním roce její existence – věnovala pozornost zejména příležitostným lexiím. Méně často byly zařazovány sloupky, které reagovaly na významné výročí apod. Autorky se nejvýrazněji zaměřovaly na výklad významu, avšak dílčí poznámky směřovaly také k výslovnosti, pravopisu, slovtvorbě, stylovému hodnocení nebo etymologii daných lexikálních jednotek. Michal Škrabal⁵ uvádí právě reflektovanou rubriku jako příklad toho, že popularizační texty jsou příhodným prostředníkem mezi světem odborníků a světem laiků. Zda bude rubrika Slovo tuto roli plnit i nadále, ukáže čas.

⁵ Škrabal, Michal (2018): Doporučená literatura. In: Martin Kavka, Michal Škrabal a kol., *Hacknutá čeština*. Brno: Jan Melvil Publishing, s. 269.

Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky II. Metafory, stereotypy a kulturní rozrůzněnost jazyků jako obrazů světa¹

Irena Vaňková – Lucie Šťastná (eds.),

Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2018, 235 s.

Recenzovaná kniha je souborem čtrnácti příspěvků (kapitol), napsaných různými autory (akademiky, doktorandy), kteří působí na univerzitách či v akademických ústavech v Praze, Olomouci, Bratislavě a Rouenu.

Tato kolektivní monografie vzešla z konferenčního setkání Dny kulturní lingvistiky 2018², vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy PROGRES č. 4 – Jazyk v proměnách místa, času, kultury a vychází jako 72. svazek řady Varia. Autorky a autoři v ní v obměněném složení navazují na publikaci *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky. Schémata a stereotypy v mluvených a znakových jazycích* (2017). Ve svých příspěvcích zájemcům předkládají tři klíčová témata, na která nahlíží z pohledu kognitivní a kulturně orientované lingvistiky, resp. etnolingvistiky, a to metaforizace, stereotypy a představová schémata v jazyce a komunikaci a kulturní rozrůzněnost jazyků jako proměnlivých obrazů světa.

Vedle češtiny mezi zkoumanými jazyky (jako specifickými interpretacemi skutečnosti) nalezneme i slovenštinu, japonštinu, biblickou hebrejštinu, jako příklady pak angličtinu, němčinu a latinu. Pozornost je věnována i českému znakovému jazyku, v němž jsou i přes jeho specifčnost rovněž fixovány metaforické a stereotypové charakteristiky předmětů a jevů okolního světa. Jednotlivé příspěvky na podkladě různorodých zdrojů (frazologické, výkladové a jiné speciální slovníky, jazykové korpusy, novinové články, folklorní a umělecké texty, bible, webové zdroje a mnohé další) sledují vnímání rozmanitých druhů stereotypů a představových schémat (stereotypy spojené s tabuizovanou zadní částí lidského těla, zvířecí somatismy ve frazeologii a v tradičním a současném folkloru) nebo se věnují zkoumání jazykového obrazu některých dalších pojmů, skutečností a jevů (měsíc v japonské poezii, porodní bába ve střední češtině, červená barva v češtině, srdce v biblické knize Přísloví aj.). Vzhledem k omezenému prostoru si nyní podrobněji představíme

¹ Text vznikl s institucionální podporou RVO 68378092.

² Jedná se o pravidelné setkání příznivců kognitivně a kulturně orientované lingvistiky, které pořádá volné sdružení Antropolingva při Filozofické fakultě Univerzity Karlovy; v roce 2018 se konalo již popáté. Celý tento projekt je od počátku spojen s osobností významné české lingvistky Ireny Vaňkové, která iniciovala jeho vznik a každoročně se na něm podílí coby jeho hlavní organizátorka.

alespoň některé z příspěvků postihujících tematickou širší záběru uvedené publikace.

Příspěvek Jamese W. Underhilla *Humor a nenávisť v etnických stereotypech. Perspektiva kulturní lingvistiky* ukazuje stereotypy a předsudky, jež se cizinci musejí snažit pochopit, aby si dokázali utvořit představu o kultuře hostitelské země. Problematika je dobře ilustrována na příkladech z jazykového korpusu, novinových článků i na samotných vtipech, včetně satirických videí. Autor zmiňuje americké černé vtipy o cizincích, zejména imigrantech (Mexičanech, černoších), nebo i o jiných národech (Němcích), které často představují vulgární, zlé rasistické a xenofobní předsudky a zažitá klišé, do nichž se promítá výrazný etnocentrismus a jež nám zároveň ukazují, jak dominantní komunita ponižuje minority a jaké atributy si členové většinového společenství (typičtí Američané) sami sobě rozhodně nepřipisují. Černé vtipy tak „odhalují strategii sebedefinice skrze negaci“ (s. 29). Dále jsou uvedeny příklady toho, jak naopak Evropané vtipkují o prezidentech Trumpovi, Macronovi a Putinovi. Autor dochází k závěru, že k pochopení takových vtipů je třeba přijmout způsob pohledu na svět a kulturní nastavení těch, kteří je vyprávějí.

Zdenka Švarcová v příspěvku *Měsíc jako zdroj představ vyjádřených japonským jazykem* dává nahlížet na jeden ze stereotypů kultury pro nás místně i typem jazyka poněkud vzdálené. Na materiálu japonské poezie ukazuje některé univerzální koncepty měsíce (jap. *cuki*), v japonštině sémanticky poměrně vytíženého jazykového znaku. Kupříkladu v konceptu světa přikládá básník měsíci význam autority, útočiště podobného v křesťanství představě na nebe vzaté Panny Marie; v konceptu místa je měsíc personifikován zobrazením v podobě odrazu na vodní hladině nebo je stahován k zemi jako pomyslná milenka; v konceptu prostoru je měsíční světlo to, co prostor zaplňuje, či v prostoru mezi nebem a zemí probíhá komunikace, kříží se v něm paprsky měsíčního světla s výčitkami; v konceptu myšlenky zase básník poukazuje na úplnost měsíční záře, měsíc je „oním všeobjímajícím něčím nahoře“ (s. 57), jež vnáší klid do lidské mysli; v rámci konceptu slova je pak měsíc „klíčem ke sdílené vzpomínce na společně prožitou noc“ (s. 58). Autorka v závěru konstatuje, že přímé oslovování měsíce a jeho zapojování do mezilidských vztahů úzce souviselo se společenskými konvencemi příslušníků aristokratické vrstvy ve starém Japonsku; otevřené sdílení intimností proto nahrazovaly metaforické básně, v nichž byla důvěrná sdělení kódována právě „mluvou přírody“.

Příspěvek Miry Nábělkové „*V červánek zatím Tatra se shalí...*“ *Tatry v česko-slovenskej kultúrnej reflexii* nabízí obohacující pohled na jeden ze slovenských emblematických národních a státních symbolů, který po dlouhá léta představoval i osobitý motiv spojující oba naše národy. Autorka se v něm nejprve věnuje motivu Tater z pohledu kulturní lingvistiky. Zajímavým zjištěním pro čtenáře je jistě skutečnost, že první výskyty pojmenování *Tatry* jsou v českém prostředí doloženy již v Kosmově kronice (v podobě oronyma

Tritri). Mezi autory textů exponujících tatranské motivy autorka jmenuje také dvě významné osobnosti českého a slovenského národního obrození, dvojdomé básníky a jazykovědce Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika, dále pak básníka Sama Chalupku s jeho variantní českou a slovenskou podobou básně *Nad Tatrou se nebe kalí / Nad Tatrou sa nebo kalí*. S významným postavením Tater ve společenském povědomí je spojena i častá transonymizace, využití tohoto motivu v různých obdobích a oblastech, ve slovenském i v českém prostředí. V této souvislosti autorka připomíná, že pojmenování *Tatra* (značka automobilů) a jeho deriváty *Tatran* (vydavatelství, rychlík), *Tatranka* (penzion, chata), *tatranky* (oplatky) aj. patří mezi slovenské, a v nemalé míře i česko-slovenské, či jen české lingvoreálie. Do problematiky propriálního lexika patří i literáronyma, muzikonyma a další propria obsahující pojmenování *Tatra/Tatry* (nebo jeho deriváty). Ve stručném výběru proto rovněž uvádí některá umělecká díla slovenského i českého kulturního prostoru spjatá právě s tematikou Tater. Krátce věnuje pozornost i teritoriálnímu vymezení pojmu *Tatry*, *Tatra*, *Tatransko* – v širším chápání totiž zahrnuje pohoří karpatského oblouku, v užším symbolizuje celé území Slovenska. Ve třech samostatných oddílech pak autorka sleduje, jak motiv Tater dokládá vzájemné česko-slovenské kulturní propojení. Zmiňuje jednak dopis Karla Havlíčka Borovského z roku 1839, uvedený mottem z hymnické básně Sama Chalupky *Nad Tatrou sa nebo kalí*, jednak odraz tatranského motivu v tvorbě dvou výrazných autorů – slovenského básníka P. O. Hviezdoslava (báseň *Bratom Čechom*) a českého básníka A. Heyduka (báseň *Bratřím Slovákům*). Konečně se autorka rovněž věnuje specifiku našeho společného kulturního dědictví – existenci společné dvojjazyčné státní česko-slovenské hymny, závěrem mj. konstatuje, že její slovenská část „v čase spoločného štátu prispievala a aj v súčasnosti ako významný precedentný text v častých intertextových odkazoch prispieva k aktualizovanej prítomnosti motívu Tatier nielen v slovenskom, ale aj v českom priestore“ (s. 73).

Zajímavou sondu do současného chápání pojmu rodiny představuje příspěvek Lucie Saicové Římalové, jenž nese titul *Rodina očima mladých mluvčích češtiny. K dotazníkovému šetření jako součásti metod výzkumu stereotypů a jazykového obrazu světa*. Autorka na podkladě výsledků dotazníkového šetření, realizovaného mezi českými studujícími na vysokých školách, zkoumá jazykový obraz rodiny. Nejprve nás seznamuje s konkrétními odpověďmi na položené otázky a jejich početním zastoupením, snaží se je sdružit do několika obecných rysů: rodina jako skupina lidí; (kladné) vzájemné vztahy (zejména láska); sdílení a bezpečné prostředí; děti, manželství. Dále se zabývá faktory ovlivňujícími výsledky dotazníkového šetření (způsob, jak se dotazujeme; způsob administrace dotazníku). Za důležité považuje, jak se dané výsledky z různých položek dotazníku navzájem usouvztažní. V odpovědích lze také sledovat jistou polarizaci, některé z nich totiž směřují k představě ideálu rodiny, jiné zase naopak odrážejí osobní (často negativní) zkušenosti. Autorka

konstatuje, že takto získaný obraz rodiny je ovlivněn rovněž specifickou rolí dané skupiny respondentů, kteří jsou zatím ve společnosti neukotvení a zůstávají rozkročení mezi původní rodinou (často ještě bydlí s rodiči) a rodinou budoucí. Jejich postoje proto v dostatečné míře nereprezentují celou šíři chápání pojmu rodina v naší kultuře. Přesto však autorka zjišťuje, že ve vnímání vysokoškoláků zřetelně vystupují jak stabilní rysy rodiny (láska, vzájemná podpora, bezpečí), tak i rysy proměnlivé (vztah rodiny a manželství, role dětí, důležitost domácích zvířat, zejména pes jako častý člen současné rodiny).

Jana Příkrylová se v příspěvku *Pojmenování policisty v českém prostředí. Jedna z cest k rekonstrukci stereotypu* věnuje společenskému vnímání tohoto sociálně ukotveného stereotypu. Na základě získaného materiálu (formou průzkumu dobových písemných pramenů, dotazníkového šetření i přímými rozhovory s respondenty, policisty) detekuje rozdíly mezi historickými a současnými pojmenováními příslušníků policie. Zjišťuje, že soubor těchto pojmenování je velice bohatý a vyděluje několik významových okruhů, resp. zdrojových metafor, z nichž označení pocházejí a demonstrují tak stereotypové vlastnosti policisty a fungování obrazu tohoto povolání v české společnosti. Některé výrazy čerpají z významových okruhů spojených s typickými činnostmi (*čmuchar, vočko*), předměty (tvar přilby: *šišatej, špičák*; barva stejnokroje: *olivy, jehličí, špenáti*), jiné zase souvisejí s vlastnostmi reálnými nebo přisuzovanými policistům (*bulík, platfusák*), u některých metaforických pojmenování je zase zdrojovou oblastí ptactvo (*sýkora, chocholouš*), zvířata (*dogo, šakal*) ap. Zajímavou skupinu výrazů tvoří ty, kterými policisté označují sami sebe (zpravidla se jedná o příslušníky specializovaných útvarů: *sledka, párkař* aj.).

Lenka Okrouhlíková se v příspěvku *Znaky pro jídlo v českém znakovém jazyce – jejich motivace a utváření v historickém kontextu* nejprve zabývá původními, většinou ještě složenými, popisnými znaky pocházejícími z 19. století, kdy se český znakový jazyk konstituoval jako komunikační systém v rámci vzdělávání neslyšících. Zdrojem poznání o těchto znacích pro nás může být slovníček z roku 1834, v němž jsou hned na začátek zařazeny slovní popisy znaků pro pokrmy a nápoje. Autorka si všímá, jak se do podoby znaků pro označení jídel promítaly jejich charakteristické vlastnosti (tvar, velikost, barva, chuť), ale i příprava jídla ke konzumaci či způsob konzumace. Konstatuje, že v historických znacích se často prolínalo několik rysů zároveň, zatímco do podoby současných znaků se přenesla motivace jen jediná. Bohatý obrazový materiál vhodně ilustruje rozdíly mezi dávnými a současnými znaky. Zvláštní pozornost je rovněž věnována slovesu *jíst* a znakům pro jedení. Jeho rozrůzněné realizace zohledňují formu potravin či způsob její konzumace, změnou mimiky lze např. zároveň vyjádřit míru chutnosti pokrmu, změnou rychlosti pohybu i rychlost konzumace. V samostatném oddíle autorka osvětluje, jak jsou znaky pro kalendářní jednotky (měsíce, dny) motivovány jídlem. Dochází k závěru, že se většinou jedná o činnosti typicky spjaté s daným obdobím (zejména sezonní práce) nebo o rostliny, ovoce tradičně spojené s daným měsícem. U označování

dnů v týdnu není původní motivace znaků vždy zcela zřetelná, většina z nich úzce souvisí s pravidelným rytmem života neslyšících ve vzdělávacích institucích (např. každou sobotu se čistil šat, v neděli se chodilo do kostela); znaky pro pondělí a čtvrtek jsou kalky německých slov, zbývající pojmenování jsou pravděpodobně svázána s pravidelně konzumovanými pokrmy v rámci ústavního jídelníčku (např. znak pro středu má manuální složku identickou se současným znakem pro knedlík).

Příspěvek Tatiany Timoshchenko *Obraz červené barvy v češtině: frazeologie vs. korpus* tematizuje pojmenování červené barvy v české tradiční frazeologii a srovnává jej s obrazem vytvořeným na podkladě korpusových dat (korpus SYN2015). Při výzkumu autorka aplikovala modifikovaný strukturalistický přístup (teorie prototypů Eleanor Roschové, teorie konceptualizace Ronalda Langackera a pojem radiální kategorie George Lakoffa) a věnuje se analýze sémantického pole označení *červený*. Porovnání obou typů (slovníkových i korpusových) zdrojů naznačuje, že kromě výskytu již lexikalizovaných spojení dochází k významovým posunům, zaznamenány jsou kolokace, resp. frazémy související se vznikem nových reálií a s proměnami v jazykovém obrazu světa (*červený koberec*, *červený diplom*, *červená listina*, *červená čára* aj.). Svá zjištění autorka podpírá několika tabulkami a schématy, vycházejícími z manuálního sémantického třídění frazeologického a korpusového materiálu; součástí příspěvku je i příloha souboru frazémů s komponentem *červený*, sestavená na základě využití českých frazeologických a výkladových slovníků.

Poslední příspěvek Michaely Liškové s názvem *O čem vypovídají slova roku* vnáší do publikace neologické téma. Autorka hned v úvodu připomíná, že v současnosti jsou slova roku volena celosvětově veřejnými institucemi i laickými uživateli jazyka, a to podle různých kritérií (např. slovo je v daném roce nové, je široce užíváno, reflektuje veřejný diskurz, má potenciál jako slovo s kulturní hodnotou ap.). Dále se podrobně věnuje českým slovním nominantům roku 2017 a snaží se je zasadit do společenského rámce. V našem prostředí vyhlašují anketu *Slovo roku* Lidové noviny (od roku 2006); od roku 2012 vítězové vzejdou z dvojího hlasování, jednak čtenářů na portálu Lidovky.cz, jednak na základě rozhodnutí redakce Lidových novin. Autorka poukazuje na to, že zvolené výrazy většinou reprezentují významnou společenskou událost, nový trend globální nebo lokální povahy či v posledním roce nejdiskutovanější jev, téma, a umožňují tak dobře reflektovat aktuální jazykovou realitu i společenské souvislosti spojené s jazykem jako proměnlivým obrazem světa. V textu autorka zároveň konfrontuje domácí situaci s anglosaským prostředím (zaměřuje se na volbu Společnosti pro americkou angličtinu a tří prestižních slovníkových redakcí: Oxford Dictionaries, Collins Dictionary a Merriam-Webster). Toto srovnání vhodně dokládá tabulka s přehledem slov nominovaných redakcemi všech tří uvedených slovníků včetně vítězů za rok 2017. Lze jen souhlasit s autorkou, když na závěr konstatuje, že by do budoucna byla uvítána aktivní

participace na volbě slova roku i ze strany některé z českých jazykovědných organizací.

Recenzovaná publikace je relativně hodnotným příspěvkem k bádání v oblasti kognitivní a kulturně orientované lingvistiky, sociolingvistiky, etnolingvistiky i neologie. Její autoři prokázali, že jsou experty s hlubokým vhledem do problematiky, kterou popisují. Jednotlivé kapitoly knihy jsou velmi rozmanité co do výběru zkoumaných jazyků a specifických interpretací světa v nich obsažených, a jak někteří autoři sami uvádějí, chtějí podnítit další odbornou i společenskou debatu a inspirovat jazykovědce ke specifickým interdisciplinárním výzkumům slovní zásoby, zejména ve vztahu jazyka, jazykového společenství a kultury.

Monografie může být cenným zdrojem informací pro odbornou veřejnost, ale také motivací začínajícím lingvistům k jejich vědecké práci. Každý z příspěvků je vždy doplněn soupisem pramenů a literatury a poskytuje tak zájemcům z řad akademické obce, studentů i široké veřejnosti solidní přehled o stavu zkoumané problematiky.

Barbora Procházková
Oddělení současné lexikologie a lexikografie
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
bprochazkova@ujc.cas.cz

Syntax mluvené češtiny

Jana Hoffmannová – Jiří Homoláč – Kamila Mrázková (eds.),
Praha: Academia, 2019, 392 str.¹

Cílem publikace *Syntax mluvené češtiny*, jejímiž editory a (vedle jiných) i autory jsou Jana Hoffmannová, Jiří Homoláč a Kamila Mrázková z oddělení stylistiky a sociolingvistiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., je popsat a vyložit skladbu mluvených českých textů. Dosud byly středem zájmu a materiálovým východiskem podobných popisů a analýz české skladby především psané, nikoli mluvené texty. V autorském kolektivu jsou dále zastoupeni (v abecedním pořadí) Anna Čermáková, Mirjam Fried, Martin Havlík, Lucie Jílková, Zuzana Komrsková, Marie Kopřivová, Petra Poukarová, Olga Richterová, Eliška Zaepernicková a Jiří Zeman.

¹ Tato recenze vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres č. 4, Jazyk v proměnách času, místa, kultury, a s institucionální podporou RVO 68378092.

Autorský tým se poprvé v historii české lingvistiky v tak rozsáhlé míře a koncentrovaně zabývá výzkumem syntaxe autentických českých mluvených projevů, snaží se popsat jejich specifické vlastnosti a prostředky, přičemž předpokládá, že existují určité obecné charakteristiky skladby běžně mluvené češtiny, o nichž se dosud neví příliš mnoho. Autoři vycházejí z přesvědčení, že jisté očekávatelné opakující se struktury v mluvených projevech jsou dány jejich dominantní dialogičností a interakčním zapojením, přičemž jednu z nejdůležitějších rolí hraje procesuálnost jako zásadní vlastnost mluveného jazyka. Publikace se tedy do značné míry zabývá jevy zkoumanými v rámci konverzační analýzy, resp. analýzy diskurzu. Všechny příspěvky kladou silný důraz na empirii a názorně popisují přístup k materiálu a metodu jeho zkoumání.

Protože autoři monografie vycházejí – zcela oprávněně – z toho, že „mluvené projevy představují specifický svět“ (s. 12), nelze tedy mluvit o nějakých nepravidelnostech nebo odchylkách v porovnání s texty psanými, byli nuceni se vypořádat se zaběhnutou terminologií, která byla vytvářena primárně na základě rozborů textů psaných; vysvětlují tak své pojetí např. *výpovědi* vs. *repliky*, nahrazují tradiční termín *vsuvka* termínem *odbočka (digrese)*, který zavádějí právě kvůli již zde zmíněné procesuálnosti, apod. Jak je v knize konstatováno, ne vždy bylo samozřejmě možné se od termínů tradičních zcela odklonit, mnohdy sloužily i k zjištění nových závěrů, např. co se týče závislostní syntaxe; naopak zcela nové české termíny byly zavedeny v rámci klasifikace dodatků: *vlepky, přílepky a přelepky* (s. 51 nn.).

Publikace je přehledně členěna do jednotlivých oddílů. Po **Předmluvě** (Jana Hoffmannová) následuje **Seznam užívaných transkripčních značek** (Lucie Jílková) včetně jejich vysvětlení a příkladů, což je pro čtení celé knihy a zorientování se v problematice velmi nápomocné. Hlavních kapitol je devět, každá je zakončena závěrem (závěrečným shrnutím), první až pátá kapitola obsahují též diskusi. Celou knihu doprovází četný příkladový materiál, velice dobře ilustrující teoretické úvahy i zjištěné závěry.

První kapitola **Temporalita a interakce v rozhovorech: syntaktické a prozodické aspekty projektivity a „dodatků“** (Martin Havlík, Eliška Zaepernicková) pojednává o moderním přístupu k syntaxi výhradně mluvených projevů, a to o analytických postupech založených na tzv. on-line syntaxi včetně možností, jak jejím prostřednictvím analyzovat rozhovory vedené v češtině. On-line syntax poukazuje na procesuální charakter komunikace (její plynutí v čase) a soustředí se na analýzu rozhovorů se dvěma a více účastníky, přičemž její inovativnost spočívá v tom, že „poskytuje pevný rámec analýzám mluvených textů“ (s. 26). Tento oddíl se zaměřuje zejména na prostředky užívané při projektování rozvíjené repliky a na prostředky umožňující expandovat předchozí promluvu (projektivita a dodatky).

Druhý oddíl nazvaný **Verbálně signalizované sebeopravy nahrazením ve veřejných mluvených textech** (Kamila Mrázková, Jiří Homoláč) představuje sebeopravy jako prostředek syntaxe mluveného jazyka, nikoli jako nahodilou

opravu, lokální řešení problému. Na sebeopravy nahrazením se soustředí proto, že „je lze z korpusů mluveného jazyka excerpovat nejsnáze“ (s. 78), také se na nich nejlépe ukáže ovlivnění syntaktickými vztahy mezi jednotlivými částmi výpovědi. Excerpta pocházejí z korpusů ORALv1 a DIALOG. Analýza dat potvrzuje, že ve vztazích mezi opravou a původní výpovědí se opět projevuje projektivita (a to jak ve vztahu původní výpověď – nahrazení, tak ve vztahu oprava – další pokračování).

V kapitole **Překryvy replik** (Zuzana Komrsková, Petra Poukarová, Martin Havlík) se autoři zabývají příčinou vzniku překryvů replik a zkoumají, jak se mluvčím daří naplnit tematický rámec a jak je tento proces ovlivněn vstupem dalšího komunikačního partnera. Jsou zde uváděny příklady překryvů z nahrávek rozhovorů mezi dvěma mluvčími z korpusu spontánní mluvené češtiny ORAL2013, analýza se zaměřuje jednak na příčinu vzniku překryvů, jednak na to, co ovlivňuje jejich počet a jak vypadá rozhovor, který těsně následuje po daném překryvu.

Čtvrtý oddíl knihy **Redukované (jednoslabičné) nepřízvučné začátky výpovědí a dialogických replik v mluvené češtině** (Jana Hoffmannová, Olga Richterová) si všímá jednoho z rysů běžně mluvené češtiny, a to jednoslabičných, nepřízvučných slov na začátcích syntaktických jednotek. Protože hranice mezi syntaktickými jednotkami jsou v mluvené řeči jen těžko identifikovatelné, je analýza této problematiky v korpusových datech o dost ztížena. Autorky si však všímají signálů, které počátkům výpovědí předcházejí a zároveň jsou i v korpusech (tento výzkum proběhl na základě dat korpusu ORAL) zaznamenány. Díky nim shromáždily doklady, jež bylo nutné vyhodnotit – u 65 % se potvrdil výskyt zkoumaného jevu, což se v tomto případě dá považovat za poměrně vysoké číslo. Následuje popis příkladů jednotlivých začátků (*sem, seš, ti, bych* apod.) a diskuse týkající se mj. jednoznačnosti dokladů nebo souvislosti s dalšími jevy typickými pro mluvené projevy jako např. opakování, opravy, parenteze, apoziopeze.

V páté kapitole **Reprodukce řeči/myšlení v mluvených projevech** (Jana Hoffmannová, Zuzana Komrsková, Petra Poukarová, Eliška Zaepernicková) jsou nejprve ve stručnosti uvedeny poznámky k dosavadním výzkumům v oblasti reprodukce řeči (jak v psaných textech, tak v mluvených projevech), dále jsou představeny výsledky výzkumu korpusových dat (řada ORAL pro neformální, neveřejné a nepřipravené rozhovory, korpus DIALOG obsahující záznamy televizních dialogických pořadů). Jakkoli je taková analýza náročná jak na získávání dat, tak na jejich interpretaci, docházejí autorky k velmi cenným závěrům. Pokud jde o používání tvarů slovesa mluvení *říct/říkat* v rámcovém segmentu (jedná se o analýzu korpusu ORAL), naprosto převažují nedokonavé tvary nad formami dokonavými (poměr podob nedokonavých k dokonavým je 6:1). Analýza si dále všímá např. použití časů (minulý vs. přítomný) nebo konkurence řeči přímé a nepřímé, výrazů specifických pro takové struktury, především slůvka *prý/prej*. Tytéž kategorie jsou srovnány

s výsledky analýzy v rámci korpusu DIALOG (která si však navíc všímá i jevů příznačných pro televizní pořady, např. v rámci rozrůznění žánrů).

Šestá část **Některé specifické syntaktické konstrukce příznačné pro mluvenou češtinu** (Jiří Zeman) tematizuje jevy související s verbalizací myšlenkového obsahu, na které se lingvistika dívá vícero pohledy (z hlediska psaných textů je považuje za odchylky či chyby atd., s. 188). Jedná se o zeugma a anakolut, dále o nápravovou hypotaxi. Konstrukce jsou zasazeny do kontextu dosavadního syntaktického popisu a posléze jsou podrobeny analýze v materiálu (polopřipravené přednášky vysokoškolských pedagogů, nepřipravené rozhovory mládeže).

Kapitola **Otázky v mluvené češtině** (Jiří Zeman, Jana Hoffmannová, Lucie Jílková) nejprve shrnuje dosavadní výklady k této oblasti (včetně vymezení a klasifikace) a posléze se zaměřuje na fungování otázek v mluvené komunikaci. Velmi podrobně (včetně nákresů intonačních průběhů) jsou sledovány především pravé otázky doplňovací zaměřené na odstraňování vědomostního deficitu a nepravé otázky podivové s *jak* a *až tak*, a to z hlediska prozodických vlastností i toho, do jaké míry vyžadují reakci komunikačního partnera. Analýza takových reakcí by, jak se píše v závěru, mohla být základem dalšího speciálního výzkumu.

Osmý oddíl **Interakční dativ v běžné mluvené češtině** (Mirjam Fried) se soustředí na téma dativních konstrukcí, jež jsou zde nazývány dativy interakčními. Tento termín je zaveden pro dativy nevalenční, které nevyjadřují propoziční obsah; tato kategorie byla již mnohokrát zkoumána a popisována, nejen v češtině, i když pod jinými označeními (např. dativ etický). Studie vychází z hypotézy, že interakční dativ představuje přechod z propoziční/sémantické oblasti dativních významů do oblasti významů pragmatických, a to na základě sdíleného rysu nepřímé zasaženosti. Autorka přitom analyzuje materiál (neformální konverzace mluvčích v přátelském vztahu) pocházející z korpusů řady ORAL, Pražského a Brněnského mluveného korpusu. Středem zájmu této studie jsou především interakční dativy vyjádřené zájmeny 1. a 2. osoby, autorka také nastiňuje možné konstrukční řešení jejich gramatického popisu. Neopomíjí přitom tradiční pohled na tzv. volné dativy a zmiňuje neostré hranice, případně společné vlastnosti např. s dativem (ne)prospěchu. Kromě analýzy korpusových dat by, jak je uvedeno v závěru, bylo dobré tuto problematiku prozkoumat i z hlediska zvukové analýzy nebo gestického chování mluvčích.

V deváté a nejrozsáhlejší kapitole nazvané **Diskurzní markery** (Anna Čermáková, Lucie Jílková, Zuzana Komrsková, Marie Kopřivová, Petra Poukarová) se tým autorek věnuje problematice, jež je v současné lingvistice v popředí zájmu, zároveň je poněkud těžko uchopitelná. Není zatím stanovena jednoznačná definice diskurzních markerů a terminologie je rozkolísaná – proto se autorky věnují i shrnutí toho, jak lze diskurzní markery charakterizovat, jaká další pojmenování existují, a především které zahraniční a (vybrané) domácí

práce se jednotlivým diskurzním markerům věnují. Již v tomto oddílu je naznačena jejich kategorizace na základě funkce, která usnadňuje uchopení této široké a nesnadno vymežitelné skupiny výrazů, kam patří např. *aha*, *hovno*, *chápeš*, *jakože*, *paráda*, *supr*, *vid'*, *vole*. Jako základní tři kategorie se vydělují (dle vztahu k posluchači, ke sdělení a k organizaci projevu) diskurzní markery interakční (např. *chápeš*, *jasně*), modální (např. *myslím*, *řekněme*) a konektivní (např. *prostě*, *vyložení*). Kapitola pojednává o diskurzních markerech na základě 24 případových studií na materiálu z korpusů ORTOFON a DIALOG. Analýza je logicky vystavěná, po informaci z českých výkladových slovníků následuje (pokud je k dispozici) stručné shrnutí dosavadní literatury k danému slovu. To je vhodné řešení zvláště pro toho čtenáře, který by se o problematiku zajímal hlouběji. Ukázky z korpusů jsou podrobeny zevrubnému zkoumání i z hlediska kolokačního či z hlediska regionálních preferencí, poznatky z každé případové studie jsou shrnuty v závěru. Jeden z oddílů této kapitoly se věnuje i zvukové charakteristice diskurzních markerů. Autorky v závěru naznačují, že další výzkum v této oblasti by se mohl ubírat např. směrem k sestavení co nejúplnějšího repertoáru diskurzních markerů v češtině a jejich nejčastějším kolokacím.

Knihu doprovází obsáhlý soupis odborné literatury a článků, ve kterých byla publikována předběžná podoba některých kapitol, dále krátké anglické shrnutí a jmenný a věcný rejstřík.

Autorskému kolektivu se podařilo předložit odbornou publikaci zabývající se zevrubně tématem syntaxe mluvené češtiny – tématem, které bylo poprvé uchopeno komplexně a na pozadí nejaktuálnější zahraniční literatury. Publikace *Syntax mluvené češtiny* je při zachování vysoké vědecké úrovně a poctivosti čtenářsky dosti vstřícná – v každém tematickém oddílu uvádí do problematiky, vysvětluje terminologii, se kterou se v jednotlivých kapitolách pracuje, přehledně člení všechny části textu, graficky velkoryse vyděluje příkladový materiál. Nezbyvá než autorům poděkovat, že se do (zatím) ne příliš probádaných vod skladby mluvené češtiny pustili.

Věra Kloudová

Ústav translatologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
Odd. současné lexikologie a lexikografie, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
vera.kloudova@ff.cuni.cz

Jazyk a dialog: výběr z textů

Jana Hoffmannová – Petr Kaderka (eds.),

Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2019, 505 s.

Jana Hoffmannová a Petr Kaderka připravili pod názvem *Jazyk a dialog* vydání textů Světly Čmejrkové, které představuje reprezentativní výběr 32 textů, jež S. Čmejrková publikovala v domácích i zahraničních časopisech a sbornících v letech 1992–2013. Soubor textů je rozdělen do 11 oddílů a jsou zde zastoupena témata, jimiž se autorka během své předčasně ukončené vědecké kariéry zabývala. Kniha je také doplněna odkazy na videozáznamy televizních diskusních pořadů, jež analyzovala (videozáznamy lze zhlédnout na stránce <http://cmejrkova.dialogy.cz/>), široký záběr vědeckých zájmů dokládá i aktualizovaná bibliografie prací autorky za léta 1972 až 2015. V souboru vycházejí rovněž překlady autorčiných studií, které byly původně napsány v angličtině nebo francouzštině (překlad David Mraček a Lenka Mundeová), otištěny jsou zde i texty jinak obtížněji dostupné.

Na začátek výběru prací je umístěn článek *Metaforické portréty jazyka*, jenž pojednává o tom, „jak často se při uvažování o jazyce uchylujeme k metaforám“ (s. 15). Autorka zde postupuje od obrazu biologické metafory jazyka devatenáctého století (*jazyk – organismus, jazyk – živočich*) přes strukturalistickou a konstruktivistickou představu jazyka počátku dvacátého století (*jazyk – šachová hra, jazyk – nástroj, jazyk – konstrukce*) až po pozdější obraz metafory z oblasti umělé inteligence konce 20. století představovaný metaforikou z počítačových oborů, hardwarových a softwarových, a sociálně přírodovědnou metaforou *jazyk – prostředí*. Podle autorky je však v současné době nejpropracovanější metaforou jazyka paralela *jazyk – komunikace*. Tento text, symbolicky zařazený na začátek souboru, jako by poodhalil základní koncept, jímž je dílo S. Čmejrkové určováno, a to koncept dialogu a dialogičnosti v nejrůznějších podobách komunikace: „Praménky jazyků jednotlivců se rozlévají do moře nekonečné solidarity, v němž se rozplývají ostré kontury vyhraněných individuálností. Vyústěním je pak vize společného náhledu, vtělená do metafory *jazyk – dialog*“ (s. 16–17).

První oddíl nazvaný **Filozofie jazyka, teorie komunikace, sémiotika** (s. 15–63) je vedle výkladu o metaforách jazyka věnován dalším obecnějším a filozoficko-lingvistickým otázkám. Jsou jimi autorčino zamyšlení nad tzv. lidovým jazykozpytem, tedy úvahy mimo jiné doprovázené poznámkou o souvislosti předvědeckého pojetí světa a fenomenologického předpokladu přirozeného světa, nebo článek o ikoničnosti v jazyce ilustrovaný pojmem ikoničnost v mnoha oblastech jazykového a literárního zkoumání a rozvíjené především skrze Jakobsonův pohled na jazyk. Do prvního oddílu je zařazena i známá autorčina studie *Vstřícnost a kamenná tvář sfingy aneb výraz tváře v mezilidské komunikaci*, vysvětlující pojem tváře v komunikaci a dialogu

a odvolávající se na uznávaná lingvistická fakta o významu neverbálního chování. V dalším článku *Čas v jazyce a textu* zařazeném do tohoto oddílu si autorka klade otázku „Co přináší současný jazykovědný pohled na kategorii času?“ (s. 62) a zabývá se zde problémem vztahu času absolutního a relativního při uskutečňování řečové činnosti v dialogické interakci mluvčího s adresátem.

Následuje část **Teorie dialogu** (s. 67–126) věnovaná mediálnímu dialogu jako žánru veřejného projevu, interview jako interakci mezi diskurzem moderátora a dotazovaného. S tím souvisí i výklady o zaujímání různých postojů a vyjadřování emocí v mediální komunikaci. Článek *Emoce v jazyce a komunikaci* se dotýká emocí v politických debatách, ukazuje možnosti emotivních projevů účastníků politických debat (je zde např. srovnáván silně emotivní styl Václava Klause a slabě emotivní styl Vladimíra Špidly). Pozornost je věnována výběru emocionálních prostředků, na druhou stranu si však autorka klade otázku, zda vůbec mohou existovat dialogy bez emocí. Na pragmatické odstíny souhlasu v politických debatách se soustřeďuje článek *Argumentace a její přijímání v politických debatách*. Autorka se zde věnuje zobrazení mediálního dialogu, jenž má často silně konfrontační a antagonistickou povahu, přesto v něm dochází k projevům souhlasu a shody například v důsledku přechodného vyjednávání, nikdy ovšem – jak upozorňuje S. Čmejková – jako výrazu kapitulace.

Třetí oddíl **Sociolingvistika a konstrukce identity** (s. 129–163) nabízí v textech S. Čmejkové pohled do kulturních a jazykových vztahů Čechů a Ukrajinců, podává svědectví o etnickém cítění Čechů z Ukrajiny a jejich jazykové kompetenci, o reflexi svého a cizího v jejich jazyce (s. 147). Součástí je i studie o tom, jaký obraz Ukrajinců existuje v povědomí Čechů, a případová studie založená na autobiografickém vyprávění „paní Haliny“, jež „nejčastěji přijíždí do Prahy na tříměsíční víza, získaná na pozvání od českých občanů“ (s. 152). V ní autorka sleduje jednak proces „rekonstrukce a konstrukce vlastního života v autobiografickém vyprávění“, jednak to, jak je z pohledu teorie jazykového managementu reflektován jazyk, jímž mluvíme (s. 153).

Důležitým tématem pro S. Čmejkovou byla problematika genderu v jazyce. Tomu je věnován oddíl 4: **Genderová lingvistika**. Autorka ve svých mnoha studiích reagovala na aktuální výzkumné otázky v lingvistice zaměřené na rod v jazyce, označování žen, stále větší mísení rodových rolí a snahy o nabourávání vžitých kulturních stereotypů interpretujících vnímání žen a mužů v evropské a české společnosti. Věnovala se jazyku o ženách i řeči žen, řeči se ženami a tématu, jež je v českém prostředí stále živé, tedy tématu přechylování (viz s. 182). Autorka ale nikdy nepodléhala jednostranným a módním proklamacím a i v tomto případě dokázala citlivě vysvětlovat možnosti českého jazyka s ohledem na rod přirozený, gramatický, sociální a kulturní, s ohledem na gramatické předpoklady českého jazyka, konkrétní řečovou situaci, žánrová schémata i mimotextové kulturní zkušenosti.

Předmětem zájmu vědkyně byla i tradičně pojímaná stylistika (5. oddíl, **Stylistika**, s. 239–268); do výboru je proto zařazen původní článek formulovaný jako zamyšlení o pozici současné stylistiky mezi novými disciplínami, jako je teorie textu, teorie komunikace a teorie diskurzu, a úvahy o úkolech dnešní stylistiky (*Styl sjednotitel a styl rozptyl*). K původní Lomonosovově teorii tří stylů (vysoký, střední a nízký) v českém prostředí v podání J. Jungmanna a jeho opuštění Pražskou školou se autorka obrací v článku *Styl vysoký a nízký*. Od obecného pak přechází ke konkrétnímu rozboru románu Miloše Urbana *Stín katedrály*, na němž ukazuje využití elementárního principu rozhraničení vysokého a nízkého stylu. Autorka sleduje „vazbu vysokého a nízkého stylu na obsah, téma, diskurz, žánr a především na subjekt řečové činnosti“ (s. 246). Do oddílu **Stylistika** je zařazena i další ukázka vlastního rozboru umělecké literatury, a to v článku *Jazykové schválnosti Ludvíka Vaculíka (Český snář)*. Rozbor není zcela v intencích tradiční stylistiky, ale analýza je prováděna z pozice postavení Vaculíkova textu ve specifickém literárním diskurzu, z pohledu možností interpretace textu, vztahu autor-čtenář, čtenářského zaujetí, autorských strategií a teorie intertextovosti.

Velké téma autorky je také téma jazyka a vědy. Tomuto tématu je věnován oddíl 6 **Jazyk ve vědě** (s. 271–320). Zde najdeme články *Teritoriální a kooperativní principy v jazyce vědy*; *Autorský subjekt ve vědeckém textu* a článek *Lingvista a jeho diskurzní komunita*. Společným jmenovatelem je zájem o způsoby odborného vyjadřování v odlišných vědeckých diskurzech, o odlišnosti tzv. teutonského a anglosaského stylu, rozdíly mezi vyjadřováním česky a německy píšících vědců, zájem o sledování odlišných a společných norem vyjadřování v oblasti vědy. Autorka zvlášť věnovala pozornost prezentaci autorského subjektu ve vědeckém textu a projevům autorské perspektivy při uchopování vědeckého tématu.

Sedmý oddíl (**Jazyk v médiích**, s. 323–348) se obrací k médiím; jsou zde stati *Spisovnost a nespisovnost v současné rozhlasové a televizní publicistice* a *Jak mluví (a píše) české spisovatelky*. V těchto statích nejde o vyjmenování spisovných a nespisovných tvarů a výrazů, ale jde o pohled na oblast médií a mediálních komunikačních situací očima teorie diskurzu. Týká se to ve své době aktuálních a moderních lingvistických témat, která v české lingvistice S. Čmejková spolu s J. Hoffmannovou otevřely – zvnitřnění a zvnějšnění mediálního diskurzu, vztahu soukromost a oficiálnost, pozitivní vs. negativní zdvořilosti aj. Součástí oddílu je i analýza mediálních vystoupení mladých spisovatelek Petry Soukupové a Jany Šrámkové v televizních interview, a to na pozadí jejich autorských stylů a komunikační situace v mediálním prostředí.

Elektronická komunikace (s. 351–393) je název osmého dílu souboru, který je věnován vztahu češtiny a „počítačtiny“. Počítače způsobily – podle S. Čmejkové – velkou proměnu v záznamu psaného slova a v tvorbě psaných textů vůbec (s. 351), přispěly k rozvolnění rozdílu mezi mluveným a psaným slovem, vedly ke vzniku zvláštní komunikační podoby jazyka, tzv. *e-češtiny*.

V příspěvcích S. Čmejkové však nejde o pouhé jazykové a nejazykové prostředky (např. emotikony), ale zejména o sociolingvistický pohled na internetové interakce, chatování, blogování a o diskurzivní praktiky, jež komunikaci na internetu vytvářejí. Dodejme, že S. Čmejková se tématem elektronických sítí a komunikace v tomto prostředí začala u nás zabývat jako jedna z prvních: její první studie byla uveřejněna v roce 1997 v *Naší řeči* (s. 11). Do souboru jsou pak zařazeny studie pozdější, což je dáno i logikou vývoje v této aktuálně a rychle se měnící oblasti komunikace.

V souboru nechybí ani oddíl **Reklama** (9. oddíl, s. 377–394), jež je dalším obsáhlým tématem autorky. S. Čmejková vždy našla něco, co je v dané oblasti neprozkoumané. V reklamě to bylo například kritérium *upřímnosti*. Kladla si otázku, jaký je společný jmenovatel persvazivnosti a upřímnosti (s. 377), a jako vždy dokázala odpovědi na výzkumné otázky dokládat na vhodných konkrétních příkladech; v případě reklamy na – v českém prostředí nově se rodících žánrech – teleshoppingu a politických reklamních kampaních. Vždy vycházela ze svých bohatých odborných vědomostí – u tématu reklamy svoje výklady například opírá o Aristotelovy termíny *étos* a *pátos* –, sledovala nejnovější vědecké trendy a zahraniční literaturu, odkud čerpala inspiraci pro své moderní přístupy k textu; jednou z nich byla například analýza diskurzu, jež našla uplatnění jako analytický nástroj u mnoha jejích témat, nejen těch spojených s reklamou.

Následující oddíl 10 (**Jazyková variantnost a gramatika**, s. 397–449) je věnován gramatickým jevům, jež se ovšem dotýkají vyjadřování běžných uživatelů jazyka a jež vyplývají z autorčinných výzkumů vztahu psaného a mluveného jazyka, spisovnosti a nespisovnosti. Článek o dílčím morfologickém jevu, tvaru kondicionálu, *Bychom, nebo bysme?* mapuje vývoj tohoto jevu v českém jazyce a přináší výzkumy jeho současného stavu. Ty jsou založeny na mluveném jazyce – na datech korpusů DIALOG, Pražského a Brněnského mluveného korpusu – a na korpusu psaného jazyka SYN2000. Další stať nese vypovídající název *Osudy zvratného posesivního zájmena svůj*, jehož vývoj autorka sledovala dlouhodobě. Zabývala se jím nejen z hlediska jeho postavení v gramatickém repertoáru češtiny a gramatických pravidel jeho užívání, ale především z hlediska svých pragmaticky orientovaných vědeckých názorů, tedy posuzovala i jiné než čistě gramatické aspekty daného jevu.

Nemalou součástí práce S. Čmejkové byla i popularizace bohemistiky. Vystupovala v televizi a rozhlasu, psala popularizační články, v nichž se věnovala i drobnostem českého jazyka. Oddíl 11 (**Drobnosti**, s. 453–363) obsahuje tři články, ve kterých autorka odborně i vtipně komentuje inflaci některých nadužívaných frází: *Všichni jsme filozofy*, *O vysílání signálů* a *Ulítávat na něčem?*

Čteme-li texty Světly Čmejkové, uvědomujeme si nejen hloubku jejích odborných vědomostí, ale stejně tak přístupnost stylu, kterým autorka dokázala někdy i náročné teorie a náročná fakta čtenářům sdělit. Dokázala propojit různé

vědecké přístupy a pohledy na jazyk a komunikaci; v jejích člancích je znát osobitý tvůrčí rukopis, kterým k řešení aktuálních lingvistických otázek přispívala. To se jí dařilo také díky vhodnému zapojování příkladů z všední lidské zkušenosti, odkazům k fungování jazyka ve světě běžné každodenní komunikace a názorným příkladům z krásné literatury. Usilovala o názornost a výstižnost pojmenování, což bylo znát i na některých výrazech, které do pojmosloví vědy nepatří jednoznačně, např. *počítačština*, *balamucení*, a vidíme to i u oblíbeného výrazu S. Čmejrkové, filozoficky nadčasového pojmu *osmyslovat* (*laicky osmyslující vztah sémantických jednotek v jazyce*, s. 19, *V oblasti jazykovědy se rozdíl mezi lidovým, předvědeckým osmyslením světa a obrazem vědeckým*, s. 20, *jež se v sobě vzájemně zrcadlí a vzájemně se osmyslují*, s. 289).

Nejbližším spolupracovníkům Světlý Čmejrkové, Janě Hoffmanové a Petru Kaderkovi, tak patří velký dík za krásnou publikaci. Publikace je hodnotná nejen svým obsahem, ale i zpracováním. Promyšlený výběr textů přinesl vskutku reprezentativní průřez lingvistickým dílem jedné z nejvýznamnějších osobností současné lingvistiky, ale také prostřednictvím tohoto díla reflexi určitého vývoje české lingvistiky 20. a 21. století. Pečlivost vydání dokládá i to, že soubor je opatřen anglickým a ruským resumé, jmenným i věcným rejstříkem. *Jazyk a dialog* vychází v Sociolingvistické edici (jazyk, společnost, interakce) v Nakladatelství Lidové noviny.

Soňa Schneiderová
Ústav bohemistiky a knihovnictví
Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Slezská univerzita v Opavě
sona.schneiderova@fpf.slu.cz

Tři korpusové konference v roce 2019

Korpusová lingvistika patří k již etablovaným lingvistickým odvětvím, takže konání (minimálně) tří různých korpusových konferencí v jednom roce není nic překvapivého.¹ V této zprávě stručně představíme tři konference, které proběhly ve třech po sobě jdoucích měsících.

První z nich byla uspořádána 15.–17. května 2019 ve španělské Valencii. Jednalo se o 11. ročník konference organizované každoročně (od r. 2009) Španělskou asociací pro korpusovou lingvistiku (AELINCO). Není proto divu, že většinu účastníků tvořili Španělé a jiné evropské národy byly zastoupeny spíše jednotlivci. Národnostní skladba se také promítla do jednacích jazyků – kromě angličtiny mohly být příspěvky předneseny i ve španělštině.

V letošním roce sice nesla tato akce podtitul *Corpus Approaches to Discourse Analysis*, avšak konferenční příspěvky se neomezovaly pouze na analýzu diskurzu. V šesti paralelních sekcích se probírala témata spjatá také s gramatikou, lexikologií a lexikografií, translatologií, nechyběly ani sekce o využití korpusů ve výuce, vytváření korpusů a korpusových nástrojů, které jsou vesměs zastoupeny na všech korpusových konferencích. V tomto ohledu byla specifická sekce o jazykové variabilitě a jazykových změnách, které lze díky korpusům pozorovat.

Konference byla proložena čtyřmi plenárními přednáškami. První z nich, jež zároveň zahájila oficiální program, proslovila Maite Taboadaová (*Simon Fraser University*) na téma online komentářů (*Fantastic Online Comments and How to Find Them*). Přednášející ukázala, jakým způsobem lze spojit analýzu jazyka na sociálních sítích s tzv. analýzou sentimentu (*sentiment analysis*), tj. strojovým zpracováním emocionálně laděných textů. Také druhá plenární přednáška byla zčásti metodologická. Tony McEnery (*Lancaster University*) v ní představil tzv. triangulaci, tedy spojení výsledků analýz provedených pomocí různých, i nelingvistických metod či nástrojů na týchž datech či u téže problematiky (viz Baker – Egbert, 2016²). V plenární přednášce se jednalo o využití diachronních korpusů a hydrometeorologických dat pro sledování klimatických změn (*Using Corpus Data to Explore Discourses of Climate in the Past*), konkrétně detekci oblastí postižených v minulosti suchem. Třetí přednáška, proslovená Alanem Partingtonem (*Università di Bologna*), byla zaměřena na vlastní téma

¹ Srov. Kopřivová, Marie (2019): O čem debatují frazeologové: Frazeologické konference roku 2018 a 2019. *Jazykovědné aktuality*, č. 1–2, s. 52–57.

² Baker, Paul – Egbert, Jesse (eds.) (2016): *Triangulating Methodological Approaches in Corpus Linguistic Research*. New York: Routledge.

konference – analýzu diskurzu. Partington se v ní zamýšlel nad problematikou koheze (*That Other Kind of Cohesion. A CaDS Outline of Evaluative Cohesion*). V poslední plenární přednášce (*Digital Grooming: A Corpus and Discourse Approach to Sha[tt]e[ring] Trust Online*), jež byla zároveň posledním bodem konferenčního programu, ukázala Nuria Lorenzo-Dusová (*Swansea University*) přínos korpusové lingvistiky v boji se sexuálním obtěžováním dětí na internetu.

Druhá konference nesla jednoduchý název – *Corpora 2019*³ – a konala se ve dnech 24.–28. června 2019 v ruském Petrohradu. Jednalo se o 8. ročník konference, která je pořádána každé dva roky na Petrohradské státní univerzitě (*Saint-Petersburg State University*). Jejími hlavními organizátory za tuto instituci byli Viktor Zacharov a Maria Chochlová, zahraničním spoluorganizátorem pak Vladimír Petkevič (*Univerzita Karlova*). Ačkoli byly jednacím jazykem angličtina i ruština, vzhledem k místu konání a převažujícímu zastoupení odborníků a odbornic ze zemí bývalého Sovětského svazu byla většina příspěvků pronesena rusky.

Na rozdíl od zbývajících dvou představovaných korpusových konferencí nebyla ta petrohradská uspořádána do paralelních sekcí, ale příspěvky byly řazeny za sebou. První den patřil dvěma workshopům: o vytváření tzv. Wikislovníku⁴ a o sémantických modelech. Druhý den byl zahájen dvěma plenárními přednáškami, a to přednáškou Vladimíra Petkeviče o variabilitě českých frazémů (*Variability of Czech Phraseme Usage*) a Roberta Reynoldse (*Brigham Young University*) o aplikacích pro výuku ruštiny jako cizího jazyka (*Russian NLP for Language Learners: Technologies and Applications*). Poté následovaly příspěvky věnující se jak analýze jazykových problémů za pomoci korpusů, tak představení nových korpusů či korpusových nástrojů. Příspěvky v dalších dvou dnech se věnovaly tématům z morfologie, syntaxe, sémantiky, dále extrakci informací z korpusů a využití korpusů při literárním bádání. Mimoto byl prostřednictvím několika přednášek vzpomenut ruský kvantitativní lingvista Gregory Martynenko. Poslední konferenční den zazněly příspěvky o mluvených a nářečních korpusech.

Třetí z představovaných konferencí se konala 22.–26. července 2019 v hlavním městě Walesu, Cardiffu. Podobně jako ostatní má i *International Corpus Linguistics Conference* dlouhou tradici, letos proběhl již 10. ročník, dedikovaný budoucnosti korpusové lingvistiky. Tato akce představuje jednu z nejprestižnějších v korpusové lingvistice, mezi účastníky je řada významných jmen v oblastech budování i analýzy korpusů či korpusových nástrojů, takže účast na ní znamená nejen možnost seznámit se s nejnovějšími trendy, ale také prezentovat svůj výzkum spolu s odborníky světového měřítká. Tato konference

³ Na konferenčních stránkách (<https://events.spbu.ru/events/corpora-2019?lang=Eng>) jsou mj. dostupné prezentace všech vystoupivších účastníků.

⁴ Srov. <https://www.wiktionary.org/>.

podobně jako ostatní zahrnovala příspěvky o nejrůznějších tématech, jež se dají zkoumat s přispěním jazykových korpusů.

Vlastnímu programu předcházela den věnovaný pouze workshopům. V letošním ročníku si účastníci mohli vybrat z deseti půldenních či celodenních workshopů, ve kterých bylo možné vyzkoušet např. korpus současné velštiny (*Corpws Cenedlaethol Cymraeg Cyfoe*), nástroje CHAT a CLAN používané v projektu CHILDES⁵, práci s novým korpusem BNC2014 v rozhraní LancsBox, vizualizaci dat v programu R nebo sestavení paralelního korpusu detailních přepisů mluvených projevů v evropském parlamentu s oficiálními verzemi těchto projevů. Den věnovaný workshopům byl zakončen podvečerní plenární přednáškou Svenji Adolphsové (*University of Nottingham*) o vztahu korpusové lingvistiky a „digitální humanity“⁶ (*Corpus Linguistics in the Digital Humanities*).

V průběhu konference zazněly ještě čtyři další plenární přednášky, každá se přitom zaměřovala na jinou oblast uplatnění korpusové lingvistiky. V přednášce Tonyho McEneryho (*A Question of Time*) se jednalo o diachronní výzkum, pro nějž představil novou metodu, tzv. *usage fluctuation analysis*. Ta je vhodná pro výzkum slov, jejichž frekvence je v čase a různých textech nepravidelná. Bróna Murphyová (*University of Edinburgh*) ukázala spojení korpusové lingvistiky s kritickou analýzou diskurzu při odkrývání skrytých sociokulturních a sociopolitických témat v televizních programech (*The Use of Corpus Linguistics in Analysing Scripted Fictional Media*). Hilary Nesiová (*Coventry University*) se zaměřila na aplikaci jazykových korpusů při učení, konkrétně při výuce akademického psaní (*Forwards, Backwards, Sideways? Directions of Interaction Between CL and EAP*). Elena Seminová (*Lancaster University*) nakonec ukázala, jakým způsobem lze poznatky nabyté metodami korpusové lingvistiky přenést do komunikace zdravotnického personálu (*The Present and Future of Corpus Linguistics and Health(care) Communication*).

Konferenční program byl rozdělen do šesti paralelních sekcí proložených plenárními přednáškami. Na konferenci zazněly příspěvky podobného tematického ladění jako na předchozích dvou (tj. nové korpusy a korpusové nástroje, kvalitativní i kvantitativní analýzy mluveného i psaného jazyka, aplikace korpusové lingvistiky do učení cizího jazyka a kontrastivního výzkumu, analýzy různých diskurzů), avšak spektrum jazyků, na nichž byly prezentované analýzy prováděny, bylo výrazně širší (např. různé variety angličtiny a arabštiny, čeština, čínština, italština, japonština, maďarština, němčina, ruština, řečtina, ukrajinština, velština).

V programu byly letos zastoupeny pouze dva panely. První z nich, organizovaný Dominikou Kovářikovou, Lucií Lukešovou a Michalem

⁵ Srov. <https://childes.talkbank.org/>.

⁶ Tento pojem chápeme jako propojení humanitního výzkumu s výpočetní technikou a kvantitativními metodami. Příkladem tohoto přístupu je právě využití jazykových korpusů při výzkumu.

Škrabalem (*Univerzita Karlova*), byl věnován aktuálním otázkám v kontrastivním korpusovém výzkumu (*Current Issues and Advances in Contrastive Corpus Research*). S příspěvky v něm kromě pracovníků z Ústavu Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (mimo již zmíněných organizátorů ještě Jiří Milička a Václav Cvrček) vystoupili Natalia Levshinová (*Universität Leipzig*), Signe Oksefjell Ebelingová a Jarle Ebeling (*Universitetet i Oslo*). Přednášky ve druhém panelu, jež organizovali Jesse Egbert (*Northern Arizona University*) a Paul Baker (*Lancaster University*), seznamovaly publikum na příkladech konkrétních studií s výše zmíněnou metodou triangulace (*Triangulating Corpus Linguistics with other Linguistic Research Methods*). Mezi autory těchto příspěvků byli Stefan Th. Gries (*University of California*), Tony McEnery, Helen Bakerová (*Lancaster University*), Carmen Dayrellová (*Lancaster University*), Geoffrey T. LaFlair (*University of Kentucky*), Shelley Staplesová (*University of Arizona*) a Xun Yan (*University of Illinois*). Na rozdíl od předchozích dvou konferencí byla součástí této posterová sekce.

Z tohoto stručného přehledu je patrné, že korpusové konference nejsou zaměřeny pouze na kvantitativní výzkum nebo prezentaci korpusů a souvisejících korpusových nástrojů, ale že jsou zde stejným, ne-li větším dílem zastoupeny i příspěvky kvalitativní, které si berou korpus čistě za datovou základnu. Dalším styčným bodem všech zmíněných akcí, který však byl nejméně uplatněn v Petrohradě, je oblast analýzy diskurzu a výuky cizího jazyka, kterým se věnuje řada badatelů i v České republice. Je však škoda, že české zastoupení na zmíněných konferencích je, s výjimkou Cardiffu, malé. Snad při uvažování o účasti na budoucích konferencích pomůže fakt, že organizátoři všech tří akcí neopominuli zařadit do programu také kulturu a pohyb. Ve Valencii a Cardiffu byla účastníkům nabídnuta komentovaná procházka městem, v Petrohradu komentovaná prohlídka antropologického a etnografického muzea, tzv. Kunstkamery, založeného Petrem Velikým.

Zuzana Laubeová
Ústav Českého národního korpusu
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
zuzana.laubeova@ff.cuni.cz

Pokyny pro přispěvatele

Jazykovědné aktuality (časopis Jazykovědného sdružení ČR) přináší vědecké články z oboru lingvistiky, recenze, zprávy o konferencích a informace o činnosti Jazykovědného sdružení ČR. Časopis je otevřen také začínajícím lingvistům. Tematická čísla bývají věnována mimo jiné seminářům pořádaným JS. Příspěvky procházejí interním recenzním řízením.

Své texty zasílejte e-mailem Soně Schneiderové, výkonné redaktorce Jazykovědných aktualit (sona.schneiderova@pedf.cuni.cz). Součástí článků je **abstrakt v angličtině** v rozsahu 100 až 200 slov (včetně překladu titulu článku) a **seznam klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v angličtině. Abstrakt by měl být svou povahou rešumující a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy) abstrakt ani klíčová slova nemají. Při úpravě příspěvku je třeba dodržovat tato pravidla:

1. Pro editaci textu používejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12, řádkování 1,5. Nepoužívejte automatické formáty ani různé druhy písma. Text zarovnejte do bloku.
2. Články čleňte do kapitol opatřených číslovaným nadpisem. I další úrovně členění (1.1 apod.) musí mít nadpis. Nečísľujte odstavce.
3. V textu lze používat kurzivu, tučné písmo pro zdůraznění a poznámky pod čarou.
4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).
5. Seznam literatury je uveden na konci; řadí se abecedně podle příjmení autora. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována.
6. V oddílech Kronika a Nové publikace se bibliografické údaje uvádějí přímo v textu (do závorky).
7. Bibliografické záznamy mají následující podobu:
Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. *Slovo a slovesnost* 54, s. 241–253.
Ivanič, R. (1994): Characterizations of context for describing spoken and written discourse. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing vs Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.
Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.